فەلسەفەی بیرکردنەوە لە سەردەمی نوێ دا... نووسینی: دڵشاد کاوانی

"بیرکردنەوەی بابەتییانە و پێویستییەکانی بیری فەلسەفی"

نووسینی: دڵشاد کاوانی

"کورد ئەو گەلەی بیرناکاتەوە"

فەلسەفە و سەردەمی نوێ بیرکەی سەرکی نووسینەکەم و تەرخانە لە فەلسەفەی بابەتیی و بیرکردنەوە بابەتییانەیە یاخود پێچوانەکەی بیرکردنەوەی بەپەلەکاری لەسەردەمی ئێستا دا. لەوانەیە هەمووان پرسیار بکەن، چۆن بیرکردنەوە لە ئێستادا بەپەلە دەبێت؟ چونکە بیرکردنەوەمان لە هیچدا ناوەستێت.
لە مەراسیمەکی دەرچوونی قوتابیانی ئەڵمانی لە زانکەی بەرلین لە ساڵی ١٨١٨دا، هیگڵ گوتی؛ کاتێک هەموو ئەمانە بەدواداچوونیان بە کرا، پرسەی بیرکردنەوە دەست پێ دەکاتەوە و دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی سەرەتایی خۆی. بەڵام ئاوەدانی نەتەوەی ئەڵمانیا پێویستە بەوەی کە لە بیرکردنەوەدا چەندە بەرز دەبێتەوە.
پەموایە لە ماوەی ٧٠ ساڵی گۆشەسەندنی بیردا، زەر تیەری و بیرکەی بیانی لە نەتەوە ڕۆژئاواییەکان فەربووین، بەتایبەتی لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردووی لە گۆشەسەندنەکی خەرادا ئەمە تەواوکارمان لەسەر هووکەش بیرکردنەوەی نابابەتیی کرد. کاتی ئەوە هاتووە بیرکردنەوەی سەرەیی فەڵی بدەین و بە قووبوونەوەی بیرکردنەوە بەینە پێشەوە. لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا هایدیگەر وتی؛ تەنیا کاتێک بۆ دەردەکەوێت کە خراپترین دوژمنی عەقڵ دەتوانێت جارێکی دیکە دەست پێبکاتەوە. بەڵای من دوای پەرەسەندن لەم ساڵانەی دواییدا، دەبێت ئەرکی بیرکردنەوە بخرێتەوو، دەبێت زەر بە وردی ئەنجام و کارتێکردنەکانی بخرێتەوو.

هەنگاو هەکارێک بێت کە بچێ بە خراپی کار لەسەر بیرکردنەوە دەکەین. "ئەگەر نەخوێنیتەوە و بیر نەکەیتەوە، سەرت لە شێواوە و ناتوانیت هەگبەی خێت بدەزیتەوە". ڕاستە لە ماوەی ٣٠ ساڵی ڕابردووەدا زەر شت فەربووینە، بەڵام ناتوانین بەین بەڕاستی دەستمان بە بیرکردنەوە کردووە. تەنانەت لە چینی دەستبژێریش دا

ئەم ئاریشە، زۆر تۆخ نووسەر دەنووسێت و ناخونەتەوە، بیرناکاتەوە، خوێنەر بە هەی زۆر خوێندنەوە لە دڵ ناچێت و کاتی بیرکردنەوە لە خەی نییە، مامۆستای زانکۆ بە بینین و فۆرکردنی خوێندکارەکانی سەرقاڵ بووە، هەموو ڕۆژێک لە خۆو هەڵدەستێت و ئامادەکات بۆ کتێبخانە یان تاقیگە و وانە گووتنەوە، دەپرسم تۆ هەموو ڕۆژێک ئەوەندە سەرقاڵیت، کەواتە کەی بیر دەکەیتەوە؟ ئەوە ڕاستە. من پێم وایە بیرکردنەوە زۆر گرنگە و لە سەردەمی ئەمەدا دەبێت ئۆرکی بیرکردنەوە زۆر بە جددی وەربگیرێت.

لێوانێ بپرسن: بیرکردنەوە چییە؟ من پێم وایە لانیکەم دوو پێوەر هەیە بۆ ئەوەی بیر بکەینەوە:
یەکەم: دەبێت نووقم بین لە واقیعدا، چونکە ئۆرکی بیرکردنەوە هەمیشە نووقم کردنی خامانە لە واقیعدا.
دووەم: دەبێت خێت بە یاری خێت بدەیت.
جارێک شێنهاور گوتی: "ئەگەر کتێبی کەسکی تر بخوێنیتەوە و خێت بیر نەکەیتەوە، ئەوا مەشکت دەبێتە ناوەندی بیرکردنەوەی کەسکی تر". چینییە کۆنەکان دەیانگوت: "ئەسپێکی هەژار باشترە لەوەی بەهیچ شێوەیەک ئەسپ نەبێت". هەر بۆیە دەڵێم کاتێک زۆر شت لە پرسەی گەشەسەندن فڕبووین، دەبێت ئۆرکی بیرکردنەوە ڕوون بکەینەوە. فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوە و بیرکردنەوەش بابەتی بۆپلەیە. دوای ئەوەی لە ساڵانی ۱۹۲۱ تا ۲۰۲۱ نزیکەی لە سەدەیەک دا زنجیرەیەک ڕووداوی مێژوویی گەورەمان بەسەر برد، بەڵام چیمان دەست کەوت تەنیا کارمان گیانەوەی مێژووکەیەتی بەکوو نایزانین درووستیش بیگەینەوە، یاخود ئاوێتە بوون و بابەتبوونی بیرکردنەوەیەتی، دەبێت بە شێوەیەکی زۆر ڕوون و پوخت ئەم بابەتە بخەینەڕوو. مەرجی بیرکردنەوە ئەوەیە کە خێت لە واقیعدا نووقم بکەیت و شتێک لەبارەی خێتەوە بڵێیت و لێکی بدەیتەوە.

ڕێنگە هەندێک بیر لەوە بکەنەوە "ئەم شتەی پێی دەوترێت فەلسەفە ئەوەندە نەهێنییە، یان تێناگەیشتنە لەبیرکردنەوە، کە فەلسەفە ئەوەندە دوورە لە واقیع". بۆیە بە پێویستم زانی وتارێک لەسەر "فەلسەفە و سەردەمی نوێ دا" بە خوێنەری کورد بنووسم لە ڕاستیدا پێیوەندی نێوان فەلسەفە و سەردەمی ئەمە زۆر نزیکە. زۆرێک لەو فیلەسوفانەی کە دەیاننناسین پێدەچێت لە ناو بیرکردنەوەی بەردەوامدا بژین، هەمیشە بە گەشگیری بیر دەکەنەوە. زۆر ئاشنان بە ئەمە، چیرۆکگەلێکی زۆری لەبارەیانەوە دەزانین. بە نموونە سوکرات فیلەسوفێکی بەدەنگی نائاسایی بوو؛ هەمان شت بە دیکارتیش

دگونجت کە لە تنیایی دا بە قووی بیر دکاتوە و دواتر دەتە سەر بەدەنگییان هەروەها پەداویستییەکان تەنانەت خواردن و خواردنەوەشیان جیاوازن. سوکرات لە سەرمای تاەدا بیر دکاتوە و هەمیشە شوانە بە بەدەنگی لەسەر سەهەکە مەدیتەیشن دەکات. بە پەچوانەی دیکارتەوە دەبەت لە ژوورەکی زەر گەرمدا لەسەر بەتانییەک دابنیشەت و مەدیتەیشن بکات. بەیە دیکارت وەک "بیرکردنەوە لەناو فەن" تەمارکرا.

دواتر فەیلەسوفی بەریتانی (بەتراند ەوسیل) لەکەینەوەیەکی تایبەتی لەم بابەتە کرد و پشتەاستی کردەوە کە ئەو شتەی پەی دەگوترەت "کورە" لە ەاستیدا ماەکی گەرم بووە بە زمانی هەەندی ئەمە باوبووە بە زەمینەسازی بیرکردنەوە. ەەنگە ئەمە بیر لە فەیلەسوفەکان بکەینەوە کە لە واقیع دابەاون، بەەام هیگە خاەکی زەر ەوونی خستەوو: "فەلسەفەی ەاستەقینە دەبەت جەوهەری ەەحی سەردەم بەت". بە سادەیی هاتە بەرچاومان. فەیلەسوفەکان لە ەاستیدا نزیکترین کەسن لە واقیعەوە. بەگومان ئەمە لەردا باسی فەیلەسوفە ەاستەقینەکان دەکەین، بە نموونە دیکارت وەربگرە و یەکەم حوکمی بەدەنگییەکەی بریتی بوو لە "پەموایە، بەیە من بوونیم"، کە دیکارت بە یەکەم بنەمای فەلسەفە ناوی بردووە، کە تاکە متمانەپەکراوترین بنەمایە. ئەم بنەمایە مانای چییە؟ لەم جەرە ەووانینە ئەستا لە جیهان دا زەر باوە، تەنیا شەوە و بەرگی گەاوە و دەزگە و ەەکلامە بەناوبانگەکانی ەەژئاوا دەستەواژەکەی دەگەن، بریکارەکانی خانووبەرە دەەن "من لە ماەوە دەمەنمەوە، بەیە بوونم هەیە"، بەرهەمهەنەرانی مەسیقاش دەەن "گوە دەگرم، بەیە هەست بە بوونم دەکەم". لە وەاتی خەشمان ەەکلام بە چایی گەشت و بەرهەمە قتووبەندییەکان و کاەا و کەل و پەل دەکرەت تەنانەت ئاسوودەیی و هەست بەبوونکردن لە دایبی و سانتییەکی ژنانەش دەبیننەوە، لە ەووی یاسایی و سیاسییەوە ئەم جەرە بانگەشە و لەبیانە بە یاساکانی وەک بەرنگاربوونەوەی توندووتیژی خەزنی و پەەسەی دەنگدان و هەبژاردنەوە دەەن: دەچم بەسەر سندووقەکانی دەنگدان منیش دەنگم هەیە. کەواتە هەم، گەر ئەمە بیرکردنەوەی پەلەکاری بەت، لە بەرامبەردا بیرکردنەوەی بابەتیی کە دیکارت گوتی: من بیردەکەمەوە، بەیە من بوونیم هەیە. بەگومان ئەم بنەمایە دەتوانرەت بە شەوەیەکی زەر فەلسەفی ەوون بکرەتەوە. بەەام ئەوەی ئەمە دەیزانین ئەوەیە کە دیکارت یەکەم کەس بووە کە بە حوکمەکی لەو شەوەیە ەاگەیاندنی سەربەخەیی بیری فکری ئازادی ەاگەیاند، دوای ئەزموونکردنی تاریکی درەژخایەنی سەدەکانی ناوەاست. ئەوە دەزانین بنەمای سەدەی ناوەاست کتەبی ئیجیلی پیرەز و دەسەاتی ئایین بوو، بەەام دیکارت

یەکەم کەس بوو کە ڕایگەیاند کە بیری فیکری باڵاترین دەسەڵاتی هەیە و بەم شێوەیش فەلسەفەی تێڕوانینی مەدەرن دەستی پێکرد.
ئەمە هەشتا چڵ لە دەستکەوتە کولتوورییە بەکەتاکان وەردەگرین کە ئێو بەدەستی هێناوە. دەتوانین بڵێین فەلسەفەی دیکارت بەسەرچووە؟ ئایا تەنها لەناو "فەن"دا بیری کردەوە؟ بەگومان نەخێر. فیلەسوفێکی تر کە دەمەوێت نموونەی کانت بهێنمەوە، پێدەچێت فەلسەفەی ئێو قورسترین و تەنانەت قورسترینیش بێت لە فەلسەفەی هیگڵ. میللەتێک کە جەختێکی زۆر لەسەر فەلسەفەی ئەڵمانی بکاتەوە، بەگومان دوای بەاوبوونەوەی کتێبی ڕەخنەی عەقڵی پاک، تەنانەت لە ژووڕکانی خانمانداە، مرۆڤ دەیتوانی هەندێک لە "ڕەخنە لە عەقڵی پاک" بدزێتەوە، کە بە دڵنیاییەوە نەیانتوانی خوێندنەوەی تەواوی بە بکەن. کتێبەکەی کانت سەختە بە ئاسانی و بە بیرکردنەوەیەکی جۆهەری بەدەست بهێنرێت. کانت لەم کتێبەدا، ڕەخنەیەک لە عەقڵی پاک چی دەڵێت؟ ئایا پەیوەندی بە زمانەوە هەیە؟ ئەگەر ئەزموونی بەریتانیا بەتایبەت گومانەکەی هیوم پەرە پێ بدەین بە دانانی بناغەی کەی سیستەمی مەعریفی مرۆڤ و لەناوبردنی، ئەوە متمانەی خەڵك بە عەقڵ بە بنەمای تاقیکردنەوە دەبڕێتە سەر زەوی، ئەگەر ئەمە پەیمان وایە ئەم جۆرە بزووتنەوەی فریاگوزاریە یەکێکە لە گرنگترین بناغەکانی کولتوری مەدەرن، دەتوانین بڵێین فەلسەفەی کانت هیچ پەیوەندییەکی بە واقیعەوە نییە؟ ئەوە ناتوانین بڵێین نەخێر.

بەڵێ من دەڵێم فەلسەفە بابەتی بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوە لە ئێستادا ئەرکێکی زۆر گرنگە، پەیوەندییەکی نزیکی بە سەردەمی ئەمەوە هەیە، پەیوەندییەکی نزیکی بە چینی مەدەرن و پێستمەدەرنتە و ئەنتی پێست مەدەرنتەوە هەیە. چونکە دەبێت کاری بیرکردنەوە لە شونگ دەست پێبکات، بەڵام نابێت لە شونگ بوەستێت، ئەمە یەکسانە بە گەمژەیی و مەبەووونی مرۆڤ. ئەڵێ ئەمە باسی فەلسەفەی بیرکردنەوە دەکەین، چونکە تەمەنمان ئەم داواکارییەی بە ئەمە کردووە. ئەمە وەرچەرخانێکی زۆر گرنگە لە ڕێگەی گەنجبوونەوەی بیری گەلان نوە دەبنەوە، کەچی سەرەتایە بە بیرکردنەوەی ئەمە. کاتێک بیرکردنەوە دەست پێدەکات، دووبارەی دەکەمەوە کە بیرکردنەوە دەبێت نووقم بێتە ناو واقیعەوە و ببێتە "خەبوون".

لو شیانگ شان یەکەم کەس بوو لە مێژووی بازرگانی ڕێژەهێناتی دا دەستەواژەی "بازرگانی تایبەت بە خێت" داشت. گوتی: ڕەحەکە بخەرە ناوەوە و کارەکی تایبەت بە خێت هەبێت. ئێو دوو بنەمایەی کە من

پشنیارم کردووە، دەبێ لە نزیکەوە پێکەوە گرێبدرێن و "خاوەن کردنی کاروبارێکانی خۆت" دەشێت ئارزوومەندانە بێت، بەڵام هەرگیز ناکرێت بیرکردنەوەیەکی ئارزوومەندانە نەبێت و بیرکردنەوەش دەبێت پشمەرجێک بێت بۆ نوقمبوون لە واقیعدا.

لە سەرەوە باوردی ئاماژەم بە مەبەستی وتارەکەم کردووە. بۆیە لە خوارەوە دەمەوێت باس لە سێ خاڵی سەرەکی بکەم: یەکەم: فەلسەفە و شەوازی ڕێخنە.
دووەم: نوقمبوون لە واقیعی کەمڵایەتی د ا.
سێیەم: ڕێگەی گەنج بوونەوەی بیری گەل.

1. فەلسەفە و شەوازەکانی ڕێخنە

سەرەتا باسی فەلسەفە و شەوازی ڕێخنە دەکەم. بەڵای من گرنگترین شت بۆ بیرکردنەوەی مەدەرن ئەوەیە کە بەڵاستی لەڕێگەی میتۆدێکی ڕێخنەگرانەوە خەمان بخەینە ناو واقیعە کەمڵایەتییەکانی چینی مەدەرن. هەموومان مانای وشەی "فەلسەفە" دەزانین. بنەڕەتیترین مانای فەلسەفە بریتییە لە، "خۆشویستنی حیکمەت". لە وشەی فەلسەفیادا فیلە بۆ واتای "ماچکردن" و "خۆشویستی" و "گۆیشتن" دێت و سۆفیا بۆ واتای "حیکمەت" دێت.
هەموومان کتێبێکی ناسراو بە ناوی جیهانی سۆفیا دەناسین، کە تێیدا وشکە بۆ واتای دونیای فەلسەفەکردن دەگوترێت. کەچی زانکۆی فودان "مانگی فەلسەفە"ی هەیە، بەڵام لە پەیمانگای فەلسەفەی "جۆزنی سۆفیا"ی هەیە. مانای فەلسەفە لەڕدا کەنترین و سەرەتاییترین ماناکەیەتی، "خۆشویستی حیکمەت". کەواتە "حیکمەت" بەڵاستی چییە؟ ئەستا بۆ ئەمە ئەستەمە لەو وشەیە تێبگەین. ئەستا شتێکمان هەیە پێی دەگوترێت "دابەشکردنی عەقڵ". گەوایە ئەوە زانیارییە هاوکۆشەیەکی بیرکاریی و فیزیکییە و . دابەشکردنی زیرەکی ستاندارد ١٠٠یە و دەشێت دابەشکردنی زیرەکی زۆربەی دانیشتوون لە ١٣٠ کەمتر نەبێت، یاخود هەرخەی ٧٪ یان ١٢٪ ڕێژەی بنەڕەتی بێت. بەڵام لەڕدا دابەشبوونی عەقڵ و ئەو حیکمەتەی لە فەلسەفەدا دەربەدراوە، یەک شت نین. سەرەتاییترین "خۆشویستی حیکمەت"ی فەلسەفی ئاماژەیە بۆ سەرەتاییترین و قووڵترین بنەماکان کە هەندێک لە گرنگترین کولتوورەکانی "سەردەمی کەن" لە ماماڵەکردن لەگەڵ پەیوەندییەکانی جیهاندا لەگەڵ خەیاندا داياننابوو، بۆ بەوای گەورە فەیلەسوفی ئەمانی کارل جاسپەرز. ئەمە تا ئەمڕۆش ئەم بنەمایانەمان بەکارهێناوە. مرۆڤایەتی لە ڕەوتی گەشەسەندنیدا بەردەوام ڕووبەڕووی هەندێک تەحەدای جددی دەبێتەوە، تەنانەت هەندێکیان

تەحەدای ئەوانیش دەکەن. لەم جۆرە کاتانەدا مرۆڤ هەمیشە هەزی لەحی لەو سەرەتاییترین حیکمەتە دەوێت. بۆیە زۆرێک لە زانکۆکانی دەرەوە فاکەلتی خوێندنی کلاسیکیان هەیە، بەکوو فاکەلتی فەلسەفە و زانستە مرۆییەکانمان پیشەی هاوشێوەیان هەیە. وەک چۆن دەبێت فەلسەفەی ئەفلاتون و ئەرستۆ بخوێنینەوە بۆ ئەوەی لە فەلسەفەی ئەژئاوا تێبگەین، بۆ هەمان شێوە کوردیش هەر دەبێت پەیوەندی بەو حیکمەتە سەرەتاییەوە هەبێت بۆ بیرکردنەوە لە کێشەکانی و چارەسەرکردنی کێشەکان، ئەمەش دەکرێت بنچینە و بنەگەی تێگەیشتنی لە بنەگەی فەلسەفەی ئیشراقی و عینفانییەکانەوەبێت وەک سەرەتا . بەڵام ئەم حیکمەتە لە بنەڕەتدا جیاوازە لەو زانستەی کە ئەمڕۆ باسی دەکەین.

بەنگە هەمووان فیلمی "کۆنت مۆنتی کریستو"یان بینیبێت. چیرۆکی فیلمەکە باس لە پاڵەوانی فیلمەکە دەکات بەناوی ئەدمەند دانتەس کە ئەشکەنجە دەدرێت و فڕێدەرێتە زیندان و نازانێت بۆچی زیندانی دەکرێت. دانتەس زۆر بە سەختی فێر دەبێت و زۆر بە خەرایی فێر دەبێت. مەزەندە دەکرێت کە زیرەکییەکەی لە سەرووی ١٤٠ بێت. ئەژەکیان گۆڕەکەی لەی پرسی بیری لە بکەرەوە بەڵاستی کە گۆشەگیری کردی و خستیتیە ناو ئەم دەخە سەختە دانتەس لە وەڵامدا گوتی: من بیرم لەمانەکردەتەوە. گۆڕەکەی پێی دەڵێت: لە ڕاستیدا زۆر سادەیە: کە زۆرترین سوودی هەیە لە گۆشەگیریکردنت؟ لەو ساتەدا مەشکی دانتەس دەکرێتەوە، لەو کاتەدا فاریای ئەلدەر یەکەک لە بەناوبانگترین وشەکان دەخاتە ووە: "خوێندەواربوون هەمان شت نییە لەگەڵ ژیربوون". کەواتە فەلسەفە بە واتای خۆشەویستی حیکمەت دێت و هەرچەندە حیکمەت لەرە لە ئەمە دوورە، بەڵام هێشتا سەرەتا و کەتایی بیری فەلسەفییە. دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو جۆرە حیکمەتە و بەدوای چارەسەردا بگەڕێین.
یەکێکی تر لە فەرمەکانی سەرەکی فەلسەفە میتافیزیکە. لە ئەژئاوا دەتوانین فەلسەفەی ئەم پرسەیە لە ئەفلاتونەوە تا هێگل بە "میتافیزیک" یان ئەفلاتونیزم سەیر بکەین. ئەم فەلسەفەیە جیهانی بەسەر جیهانی سەزداری و جیهانی زاهدا دابەش کرد، جیهانی زاهیشی بە خاوەنی سوود و دەسەڵاتی حوکمەانی زانی. چیرۆکێکی زۆر بەناوبانگ لە مێژووی فەلسەفەدا هەیە، فەیلەسوفی یەنانی دیموکرات. نەک هەر فەیلەسوفێکی گەورەیە، بەکوو سروشتناسێکی گەورەیە. دیموکراتەکان و سوکرات و ئەفلاتون بە هاوچەرخ دادەنران، ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ سەردەمی گۆشەسەندنی میتافیزیکی یەنانی. لە لایەکەوە دیموکراتەکان فەلسەفین و جیهانی زاە بە واقیعی دەزانن. بەڵام لە لایەکی دیکەوە دیموکراتەکان وەک زانایەکی سروشتی پێیان

وایە دیاردە ئەزموونییەکان، واتە دیاردە سەزدارییەکان، گرنگییەکی زەریان هەیە و بەهایەکی زەریان بە مرەڤایەتی هەیە. بەیە دەچەتە ناو ململانێیەکی قووەوە. ناتوانین بە خەیاماندا بەت کە توندی چەوتی یەنانیەکانی ئەو سەردەمە چەندە. ئەم جەرە دژایەتی و ململانێیانە لە مەشکدا ئەوەندە توند بوون کە ەژەک دیموکراتەکان چاویان کوەر کرد. بە چاو کوەر دەکات؟ چونکە لە مەشکیدا، تەنیا بەو کارە چاوی دەی دەیتوانی کرەکی شتەکان قووەتر و ەوونتر ببینەت. ئەم چیرەکە کە بیستنی زەر دەتەزەنە، چیرەکی فەلسەفە و میتافیزیکە. ئەوەی لەرەدا دەوترەت ئەوەیە کە جیهان بەسەر جیهانی سەزداری و جیهانی زاەدا دابەش بووە و جیهانی زاەیش خاوەنی سوود و واقیعییە. بە سادەیی هەموو دیاردە سەزدارییەکان شتەکی ەووکەشن و لە پشت دیاردە سەزدارییەکانەوە جیهانەکی واقیعی لە دەرەوەی هەست و سەز هەیە و ئەم جەرە جیهانە جیهانی حەقیقەتە.

بەگومان فەلسەفەی ەژهەاتی بەتایبەتی کەنفەشیەسی چینی بەتەواوی تەگەیشتنی لە فەلسەفەی ەژئاوایی جیاوازە، لە فەلسەفەی کەنفەشیەس بە هەمان شەوە. "فیزیا"، و "فیزیای (فەرمی)". هەیە، "بە فەرم ەگای ەاستە، فەرم ئامرازە"، بەام لە نەریتی فەلسەفی چینی دا، ئەو دووانە بە شەوەیەکی دانەبەاو بەیەکەوە گرەدراون، بەوپەیەی فەلسەفەی چینی جیاوازە لە فەلسەفەی ەژئاوا، فەلسەفەی ەژئاوا بە ەوونی جیاوازی دەکات لە نەوان میتافیزیکدا و فیزیا و سنووری جیهان و تەنیا حەقیقەت. واتە لە جیهانی بە فەمی میتافیزیک دا. چینیەکان بە "ەگەی ەاست" (daw) قسە دەکەن، "دا" چییە؟ ئەو کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرەت، و دەبەت بەوەو کەتایی پەبەت. لەرەدا هەندەک کەشە لە وەرگەانەکان دا بە زمانەکانی نەتەوەکان هەیە.
بەکورتی، سەرەتاییترین شەوەی فەلسەفە بریتییە لە "خەشەویستی حیکمەت" و فەمی دووەم کە بنەتیترین و بەتایبەتی پەشکەوتووترینی لە ەژئاوادا، میتافیزیکە.

دوای هیگە، میتافیزیک ەووبەووی چەندین سەختی بووەوە، کە زەربەیان کەشەیان هەبوو. ئەمە لە ئەستادا زەر باس لە چارەنووسی داهاتووی میتافیزیک ناکەین. بەام بەرهەمەکی تری میتافیزیک هەیە، کە تا ئەستاش پارەزراوە و بە جیهانی مەدەرن زەر گرنگە و ئەویش میتەدی ەخنەیە، واتە شەوازی بیرکردنەوە، لە سەردەمی شەشی گەورەی فەرهەنگی دا هەمیشە ەخنەمان لەوانی تر دەگرت. بەام بەاستی مانای فەلسەفی ەسەنی وشەکە چییە؟ سادەترینیان

ڕوونکردنەوەی پشمەرجەکان و دانانی سنوورەکانە.

بە یەکەمجار لە مێژووی فەلسەفەدا ئەو فەیلەسوفەی کە بە شێوەیەکی سیستماتیک ئەم شێوازە بیرکردنەوەیەی بە "ڕەخنەگرتن" لەکدایەوە، کانتی ئەڵمانی بوو. ئەمە دەزانین کە کانت کتێبی وەک ڕەخنە لە عەقڵی پاک، ڕەخنە لە عەقڵی پراکتیکی و ڕەخنە لە حوکمدان نووسیوە و ئەمە ئەم سێ کتێبە بە "سێ ڕەخنەی سەرەکی" کورت دەکەینەوە. فەلسەفەی ئەم فەیلەسوفە زۆبەڵاحە لەگەڵ فەلسەفەی فیشەردا تێکەڵ دەکرێت و پێی دەگوترێت "فەلسەفەی ڕەخنە". کانت بەڕاستی دەیویست چی بکات لە "فەلسەفەی ڕەخنە"ی خۆی؟ بە سادەیی ویستوویەتی پشمەرجەکان ڕوون بکاتەوە و سنوورەکان دابنێت. ئەو پرسیارەی کە کانت دەیکات ئەوەیە: چۆن دەکرێت حوکمدانی گریمانەی زگماکی وەک بنەڕەتیترین شێوەی حوکمدان کە زانینی مرۆڤی مەدەرن پێکدەهێنێت؟ بەگومان ئەمە پێشتر باسمان لە پاشخانی مێژوویی و ئایدیاڵیزمی پرسیارەکەی کانت کردووە. لەگەڵ پەرەسەندنی ئەزموون و گومانی تونددەوی هیوم، کانت بەدوای ئەرکێکی ڕزگارکەردنەدا دەگەڕا لەکاتێکدا قووڵتر لە زانستی مرۆڤ دا هەڵدەکۆڵیەوە. بۆیە پرسیاری کرد: چۆن دەکرێت حوکمی زگماکی هەبێت؟ پرسیارەکە ئەوەیە، مانای حوکمدانی پێوەندی زگماکی کانت چییە و بۆم پێیش "پشمەرجی پشمەرج"، کە ئەمە هەوە دەدەین بارودۆخی هەمیشەیی زانینمان بخەینە ژێر پرسیارەوە؟ لە هەمان کاتدا کانت پرسی: ئایا سنوورێک بۆ ئەم زانستە هەیە؟ ئەگەر سنوورێک هەبێت، ئەوا سنوورەکە لە کوێیە؟. دەزانین هەموو فەلسەفەی کانت دەتوانرێت لە یەک ڕستەدا کورت بکرێتەوە: بۆیە فەلسەفەی ڕەخنەی کانت جگە لە "ڕوونکردنەوەی پشمەرجەکان و دیاریکردنی سنوورەکان" هیچی دیکەی نەکردووە.

بەڵای من بیرکردنەوەی فەلسەفی ڕەخنەگاری ئەمە دەبێ پێش هەموو شتێک ئەرکی ڕەخنە لە ئەستێ بگرێت. بە وا دەزانم؟ "ڕوونکردنەوەی پشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان" ڕەنگە یەکەم هەنگاو بێت بۆ دەستپێکردنی بیرکردنەوەمان. ئاماژەی بۆ وەشکردووە، "بیرکردنەوەی ئازاد چییە؟ "بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە." سەرنج بدەن کە هیگڵ "ڕوونکردنەوەی پشمەرجەکان و دانانی سنوورەکان"ی بە بنەڕەتیترین پێداویستی بیرکردنەوەی ئازاد زانیوە. بیرکردنەوەی ئازاد مەرجێکی پێشوەختەیە بۆ قبوڵنەکردنی ئەو بیرکانەی کە تاقی نەکراونەتەوە. زەرشت لەمەدا پێدەچێت بۆ شێوەیە بێت کە دەبوو بێت، بەگومان و تەنانەت پێرەزیش بێت، لە ڕوانگەی ئەمەوە.

بەام بیرکردنەوەی ئازاد پەویستی بە ووونکردنەوەی پەشمەرجەکانی ئەم جەرە شتانە هەیە، هەروەها دیاریکردنی سنوورەکانی.

دوای کانت، ەگای بیرکردنەوەی ەخنەگرانە بە خەرایی پەرەی سەند. کانت "سە ەخنەگری گەورە"ی نووسیوە، دواتر فەیلەسوفەکانی وەک ویلهەلم دیلتی، ەخنەی عەقەی مەژوویی نووسیوە، سارتەریش ەخنەی عەقەی دیالەکتیکی نووسیوە، باسی بارودەخی سەردەمی مارکس ناکەین. شتراوس کارەکەی بە "ەخنەی مەژوویی" ناوبردووە و ەنگە باوەر زەر لەی دەرنەچووبەت، ەخنە لە ەخنە". لەمانە بەاستی هەندەکیان سەیر و سەمەرەن. بەام لەم شتانەدا بیرەکەی دەزینەوەی ەاستییەکان هەیە، کە بنەمای شتەکی دیاریکراو یان کەشەیەکی دیاریکراوە. ەحەک کە بەدوای مەرجەکاندا دەگەەت. بەیە من دەەم، هیگە ەاستی کردبوو. شتەکە چەند جوان بەت، بیرەکەکە چەندە سەرنجەاکەش بەت، دەبەت پەشمەرجەکانی بپشکنیت. ئەگینا ناچار دەبیت بیربکەیتەوە و ئەم بیرکردنەوەیەی تەش بیرکردنەوەی ئازاد نییە.

لە سەرەوە باسمان لە کەمەەک تیەر کردووە، لە خوارەوەش بە نموونە بە ەای گشتی ەوون دەکەمەوە کە ەخنە چییە.

ئابووری سیاسی پەکهاتەیەکی گرنگی تیەری مارکسیزمە. بەام پەموانییە باوەی مارکس زانستەکی هەبەت بەناوی "ئابووری سیاسی"، بەکوو "ەخنەیەک بوو لە ئابووری سیاسی" گرت. ئەمە دەزانین کە مارکس پەشەکییەکی بە "ەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" نووسیوە، هەندەک دەستنووسی لەسەر ئابووری سیاسی لابردووە و بەرهەمی "سەرمایە"ی تەواو کردووە. ناونیشانی کتەبەکە بە ناوی سەرمایە "ەخنەگرتن لە ئابووری سیاسی" بوو. ئەم "ەخنە"یە چی دەکات؟ زەر سادەیە. بنەمای ئابووری سیاسی کلاسیک و ئەو پەیوەندییە ئابوورییە مەدەرنانەی کە دەریدەبەن چییە؟ لە کوەیە سنوورەکە؟ "سەرمایە" وەامی ئەم دوو پرسیارەیە. دوای پەشکەوتنی سەرەتایی لە ئابووری سیاسی دا، بە بەشداری ویلیام پەتی و کوین، ئابووری سیاسی کلاسیکی بە دەستی ئادەم سمیس و ریکاردە دروست بوو و تەواو بوو. ئابووری سیاسی کلاسیکی تەواوکراو سیستەمەکی زەر تەواو و بە کەموکوەییە و تەنانەت دەتوانرەت کتەبی خوەندن لەسەر بنەمای ئەم سیستەمە پەرەی پەبدرەت. ئەم کتەبە چەن دەتە ئاراوە؟ بەزەری لە دوو کەسەوە دەست پەدەکات. بەچی لە دوو کەسەوە دەست پەبکەیت؟ چونکە دەکرەت ئاەوگەە لە نەوان دوو کەسدا بکرەت، ئاەوگەەکردن یەکەکە لە گرنگترین پەلەکان لە بواری ئابووریدا. دیسان یەکەک لەو دوو پیاوە ەاوچی بوو و ئەوی تریان ماسیگر بوو. بەچی یەکەکیان ەاوچییە و ئەوی

دیکەیان ماسیگر؟ چونکە، بە یەکێک، ئەو پیشەیەی کە تێیدان دەبێت جیاواز بێت و ئاگەر پیشەکەیان وەک یەک بێت، ئەوا جێگرەوەی نابێت؛ یەکێکی تریان ئەویە کە دەبێت مرۆڤی سروشتی بن. ئێستا سەیری ئەو دەکەین کە چۆن شتەکان بەیەکەوەدەچن. ماسیگرێک، هاوچیەک؛ هاوچیەکان هەموو جۆرێک پێک هاو دەکەن، ماسیگرەکانیش جۆرانە ماسی دەگرن. هاوچیەکە جۆرانە لە خواردنی پێ بێزار دەبێت، ماسیگرەکەش هەموو جۆرێک ماسی دەخوات و لە ماسیەکە دەردەچێت. یەکێک لەم رۆژانە راوچی لە ناکاو ماسی تەواو دەبێت و ماسیگرەکە لە ناکاو حەز دەکات تامی گۆشتی پێکە بکات، چی بکات؟ سەیرکەن. بەم شێوەیە ئاوگۆکە دەست پێدەکات. شارەزایانی ئابووری بەیان دەردەکەوێت کە مرۆڤەکان هەرگیز بە ئارەزووی خۆیان ناگۆڕێن، بە شێوازێکی دیاریکراو ئاوگۆ دەکەن، بە جۆرێکی دیاریکراو، بە نموونە مرۆڤەکان ٣ ماسی بە ١ پێ دەگۆڕێن، بۆیە ٦ ماسی بە ٢ پێ و ٩ ماسی بە ٣ پێ. بۆیە ئابووریناسان دەپرسن: بۆچی بەو جۆرە ئاوگۆ دەکەن؟ توێژینەوەکانیان دەریانخستووە کە بەشێکی هاوبەش هەیە کە دەتوانرێت لە نێوان ٣ پێ و ٩ ماسیدا ئاوگۆ بکرێت. ئەمە چییە؟ ئابووریناسان لە جێگەی لەکێنەوەوە بۆیان دەرکەوتووە کە ئەمە کاری ئەبستراکتە. بۆیە کاری ئەبستراکت ٣ پێ و کاری ئەبستراکت ٩ ماسی یەکسانن یان وەک یەکن. ئەم دێزینەوە گەورەیە لە شتەکدا کورت دەکرێتەوە کە پێی دەگوترێت "ئاوگۆی بەهای یەکسان". تا ئێستا، ئەوەندە باش و سەرکەتووە، بەڵام مارکس لەردا کێشەیەکی دێزیەوە. جەخنەی مارکس لە ئابووری سیاسی یەکێک لە بنەڕەتترین پرسەکان دەوروژێنێت. وەک مارکس دەڵێت "ئەو دوو کەسە هەرگیز یەک هاوچی و یەک ماسیگر نین، بەڵکو دوو سەرمایەداری سەردەمی ئێمە نین." ئێمە لەسەرتاوە گوتمان ئەم دووانە چ جۆرە مرۆڤێکن؟ ئەوان مرۆڤی سەرتایین لە دەخی سروشتیدا. هاوچیەکی سەرتایی سروشتی و ماسیگرێکی سەرتایی سروشتی چۆن کارلێک لەگەڵ یەکتر دەکەن؟ کاتێک هاوچیەکی زۆر سادە و هاوکردنی پێ دەیەوێت ماسی بخوات، دەچێتە دوای ماسیگرەکە و ماسیگرەکە پێی دەڵێت "چەندت ماسی دەوێت بخە". ماسیگرەکە دەچێتە لای هاوچیەکە و دەڵێت: "دەمەوێت پێنجەکە بخەم"، هاوچیەکە پێی دەڵێت: "ئەمە پێنجەکە، چەندت دەوێت بیبە". بەگومان ناتوانین کەمێگای سەرتایی بەو شێوەیە هاوسەنگی وەسف بکەین. ئەوەی سەرەوە تەنها کاتێک هوودەدات کە ماسیەکی زۆریان هەبێت و پێنجەکی زۆریان هەبێت. ئای ئاگەر تەنها نیوەی ماسیەکان لە نێوانیاندا مابا؟ چی روودەدات؟ شتێ لە نێوانیاندا هوودەدات، کەمێکوژی هوودەدات. یاسای جێنگێ ئاماژەیە بە دەستەبات. لە هەر حاڵەتێکدا، خێکی سەرتایی خۆیان بە بکاریەوە دەدەن و لە جێگەی

کەمەکوژییەو تاڵان دەکەن و هەرگیز لە ژێر "یاسای ئاوگەی یەکسان"دا پێوەندی ناکەن. بەم شێوە مارکس چیرەکی ڕاوچی و ماسیگر دەگێڕێتەوە بە چیرەکەکانی ڕەبنسنی سەدەی ١٨. بە هەمان شێوە کەمەک خەیاڵییە. ئەمە ئێستا تەگەیشتنەکی ڕوونمان لەم بارەیەوە هەیە. پەشمەرجەکان بە ئاوگەی بەهای یەکسان چین؟ پەشمەرجی ئاوگەی بەها ئەوەیە کە بەرهەمهێنانی کاڵاکان تا ڕادەیەکی دیاریکراو گەشەی کردبێت و بەرهەمەکەش بووبێتە کاڵا. تەنیا کاڵاکان کاری ئەبستراکت لەخەدەگرن. ئەمە ئاماژە بە کاڵا دەکەین وەک بەهای کاڵا، کاری ئەبستراکتی مرەڤ، واتە کاری بە کەمە. تەنیا لە حاڵەتەکی لەو جەرەدا، بەم مەرجە پەشوەختە، یاسای ئاوگەی بەهای یەکسان دەتوانێت کاری پێبکرێت. چەن دەتوانێت لە دەخەکی سەرتاییدا وا بێت؟ نەخێر. ئەمەش پێی دەوترێت "پێش مەرجدارکردن". هەروەها ڕوونکردنەوەی پەشمەرجەکە دەبێتە هەی ئەوەی کە پەشمەرجەکە دەبێت سنووردارکردنی مەژوویی هەبێت. ئەوەی بەکەتایە هیچ سنوورەک نییە و ئەوەی مەرجدارە دەبێت سنوورەکی هەبێت.

کەواتە کەشەی ئابووریناسە سیاسییە کلاسیکییەکان لە کوێیە؟ بە بەوای مارکس، ئەوان لەو تەگەیشتوون کە شێوازی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری سەردەمی ئەوان بە شێوەیەکی سروشتی دروست بووە، بەیە هەرگیز ناگەڕێت. ئەوە کارە شایستە و شایستەیە کە ئەنجام بدرێت، و دەبێت بەوەو کەتایی پێبێت.

یاسای مەژوو چییە؟ هەموو شتەک سەرچاوەیەکی مەژوویی هەیە، سەرتایەکی مەژوویی هەیە؛ دەبێت گەشە بکات و هەز بەدەست بهێنێت؛ و بە هەمان شێوە لاواز دەبێت و دواجار نامێنێت. ئەم بیرەکە مەزنە لەلایەن ڕەخنەی مەژوویی هیگەڵەوە خراوەتەوو. قبوەکردنی ئەم بیرەکەیە ئاسان نییە. بە نموونە ئەمە بەزەری باسی دیموکراسی دەکەین چونکە دیموکراسی شتەکی باشە. کەواتە ئایا جیاوازی هەیە لە نەوان دیموکراسی لە ساڵی ١٧٨٩ و دیموکراسی ئێستا کاتەک ئەباما وەک یەکەمین ڕەشپێست لە خولی پێشوو دا بە سەرکایەتی کەماری ئەمریکا لە ڕابردوو خەی کاندید کرد؟ لە مەژوو دا بووبە یەکەمین سەرکی ڕەشپێست، جیاوازییەکەی زەر گەورەیە. هەموو شتەک مەژوویەکی هەیە، ئەمەش بە سەختی قبوەکردنی هەیە. ئەمە پەمان وابوو لە ڕابردوودا ئەوەندە کەموکوەی هەبووە کە سنووردارکردنیان هەیە، بەیە ناچار بوون نەمێنن. بەڵام کاتەک باس لە کاتەکانی خەمان دەکەین، شتەکان دەگەدرەن و پەمان وایە هەموو شتەک لە سەردەمی

ئەمەدا دەتوانێت ببێ سنوور پڕبەسەرنێت. ئایا لە مێژووی جیهاندا ئەمە ڕوویداوە؟ بەگومان نەخێر.
بۆیە ڕەنگە بنەماکانی ڕەخنە و یاسای مێژوویی کاریگەریی قووڵیان لەسەر بیرکردنەوەی هاوچەرخ هەبێت. بنەڕەتیترین و سادەترین بنەمای بریتییە لە ڕوونکردنەوەی پێشمەرجەکان و دانانی سنووردار.

2- نوقمبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا

ڕەنگە هەمووان وا بیربکەنەوە کە پێویست ناکات باسی "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا" بکرێت، چونکە پێت وایە زۆر باش لە واقیعەکە تێدەگەیت و هەر کە چاوکانت کردەوە دەتوانیت واقیعەکە ببینیت. ئەگەر وایە، باسکردن لە "نقومبوون لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا" چییە؟ ئەوەی من مەبەستم لەویە ئەویە کە ئەو بیرکردنەوە ڕەخنەییەی کە تازە باسمان کرد دەتوانێت بە زنجیرەیەک قەناغدا تێپەڕێت و دواتر بە خودی واقیعی کۆمەڵایەتییەوە ببەستێتەوە. هەرگیز نابێت وا دابنێین کە واقیع تەنها کاتێک دەبینرێت کە چاوکانمان بکەینەوە و جۆهەرێکی بە ئاسانی ئاشکرا بێت. ئەوە هیگڵ بوو کە بە یەکەمجار جۆهەری واقیعی ئاشکرا کرد. گادامەر لە کتێبی (بناغە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم)دا دەنووسێت: ئەمە هەشتا لەناو ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەدا دەژین کە ئەو ئاشکرای کردووە". گەورەترین مەترسی کە لە ئێستادا ڕووبەڕووی دەبینەوە "بیرکردنەوەی سوبژێکتیف و بیرکردنەوەی ڕووکەشیەتی". "بیرکردنەوەی ڕووکەش" چییە؟ هیگڵ ئاماژە بەوە دەکات کە بیرکردنەوەی ڕووکەش "وەک عەقڵێک کە توانای عەقڵکردنی لە نێوان شتەکاندا هەیە، هەرگیز قووڵ ناچێتە ناو خودی ئەبژێکتەوە، بەڵکو لە بنەما گشتییەکە تێدەگات، دەتوانێت ئەو بنەمایە بە هەر ناوەڕۆکێک بکاربهێنێت". ئەمە بیرکردنەوەی ڕووکەش. هیگڵ بەم بیرۆکە سوبژێکتیفە "بیرکردنەوەی ڕووکەش" بە ماوەی تەمەنێک خەباتی کرد. ئەمە لە خوێندنەوەی کتێبەکانی هیگڵەوە دەزانین کە لە نیوەی یەکەمی کارەکانیدا باسی بیرکەکانی دەکات، لە نیوەکەی تریشدا لەگەڵ بیرکردنەوەی ڕووکەشی بیری جەراوجێری سوبژێکتیف دا ململانێ دەکات. هیگڵ ئەم بیرکردنەوە ڕووکەشییە بە "بیری سوبژێکتیف" ناوبردووە، خۆیشی بە "بیری بابەتیی" و "بیری ڕەها" ناوبردووە. چونکە تەنها کاتێک مرۆڤ دەتوانێت دەمی خۆی بکاتەوە بە ئەوەی پێی دەوترێت "واقیع". لەڕەدا پێویستە جیاوازی بکەین لە نێوان چەمکی گشتی واقیع و چەمکی واقیعی ڕاستەقینە. ڕەنگە هەندێکتان کە دانیشتوون سەرقاڵی فەلسەفە بن، ئەمەش دەبێت جیاوازی بکەین لە نێوان واقیع و

واقیعدا. واقیع واتای چییە؟ ئەوەی کە ئەمە لەرین ئاماژەیە بە جیهانێک کە ڕاستەوخۆ بە هەستکانمانەوە دیارە. کەواتە ڕاستەقینە چییە؟ بە پێی پێناسەی هیگڵ، واقیع ئاماژەیە بە حاڵەتی پێکەوەژیان لەگەڵ نەبوون. بوونێک کە تەنیا بوونی نییە، بەڵکوو لەگەڵ جۆهەرێکی یەکدگرتوو، واقیعە. جۆهەرێک بریتییە لە دڕبەینی حەتمی لە ئۆگاری ڕووداوێکدان ئاماژەیە بە شتەکان. بەڵام زانستە کەمایەتییەکانی ئێستامان، هەروەها تێگەیشتنی گشتیمان، جیاوازی لە نێوان واقیع و واقیعدا ناکەن، بەڵکوو ئەو دووانە بە یەک دەزانن، دەگەنە ئەو بڕوایەی کە واقیع بوونەوەرێکی نەبراوە. بەو مانایە ئۆگاری ئەوە هەیە ویژدانێکی ڕوونمان نەبووبێت. بەڵام تەنانەت ڕاستییەکان ئەوەندە سادە نین کە وا دیارە. هەمیشە شتگەلێکی وەک "لەردا ڕاستییەک" و "با لەر دڕبچین" دەڵێین. واقیع چییە؟ با نموونەیەک وەربگرم، هەمووتان دەتوانن درک بەوە بکەن کە "ڕاستییەکان"، بەتایبەتی مێژوویەکان، هەرگیز ئەوەندە سادە نین کە ئەمە بیری لێدەکەینەوە.

لەم دواییانەدا کتێبێک بڵاوکرایەوە کە هەم لە گۆڤارێکی ئەدەبی و هەم لە ڕۆمانێکی مێژوویی دەچوو، بە ناونیشانی "خۆری سوور چۆن هەڵدەێت" کە تیایدا باس لە بزووتنەوەی ڕاستکردنەوەی ستایل لە یانان کراوە. مامۆستایەکی بەشی مێژوو زۆر بە پەرۆش بوو بە بینینی کتێبەکە، چونکە کەمێک مادەی مێژوویی زۆری تێدابوو کە پێشتر نەبینرابوو، هەروەها کەمێک "ڕاستی مێژوویی" نوێ. بۆیە ئەم مامۆستایە لە بەشی مێژوو کتێبەکەی پێشنیار کرد بە مامۆستایەکی بەشی فەلسەفە چونکە تەمارە مێژوویە نوێیەکانی ناو کتێبەکە زۆر پەرۆشی کرد. دیارە مامۆستای مێژوو بە پەرۆشەوە پرسیاری لە مامۆستای فەلسەفە کردبوو کە ڕای چییە لەسەر کتێبەکە؟ "ئەم کتێبە کتێبەکە کە مێژووی درۆست دەکات بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە مێژوویییە ڕاستەقینەکان." ئەمە ئەو وەڵامەیە کە مامۆستای فەلسەفە دایەوە. ئەمە چییە هایدیگەر پێشتر گوتبووی: "دەکرێت بە بەکارهێنانی هەموو وردەکارییە وردەکانی مێژوو مێژوویەکی درۆست بکرێت". "دروستکردنی مێژووی درۆ لە وردەکارییە مێژوویییە ڕاستەقینەکانەوە" بەڵاستی چییە؟ با هەموو ڕووداوە مێژوویییەکانی ناو کتێبێکی دیاریکراو بە ڕاست و ڕاست لە قەڵەم بدەین. بەڵام ڕەنگدانەوەی واقیعی مێژوویی نییە. لە حاڵەتێکی وادا مێژووی درۆ لە وردەکاری مێژوویی ڕاستەقینە دروست دەکرێت. با بگەڕێینەوە بە کتێبی پێشوو. با سەرەتا وا دابنێین کە هەموو ئەو شتانەی لە کتێبەکەدا ڕوویانداوە بەڵاستی ڕوویانداوە:

ئایا هیچ شتک هبوو لو کاتدا دکرا بسر یکتردا بت؟ ئایا خک یکتریان تیرر نکرد؟ ئایا ئامراز جراوجرکان بکارناهنرن؟ ئو جر حاتانی کل کتبکدا نووسراون بااستی بوونیان هبوو. بام وک هیگ دت، "شارزایی عق چیی؟ ل پرسی بجگیاندنی ئرککیدا، عق ل گی کارکتر جیاوازکان و بیرکردنو جیاوازکان و ململانکانی نوانیانو ئرکی مژووی جیهان تواو دکات.» ئمش پی دوترت "شارزایی دروون". ئگرنا هموو مژوو ب هیچ شویک گرینگی نادات، ب تام دبت. له پرسەکەدا ەنگە شوازی بیرکردنەوەی جیاواز هەبت و هەروەها تەەی جیاواز هەبت، بەام ئەوەی بەم شوەانە بەدەست دت هیچ کات ئیرادەی تاککی دیاریکراوە، بەکو ئەرکی مژووی جیهانە. ئم زابوونی عق. عق ئوند فباز ک استوخ ئرکی خی تواو ناکات، بکوو نااستوخ ل گی بیری جیاوازی خک و ململانی ناککی نوانیانو ئرکی خودی عق تواو دکات. کواتا، ئگر ئو کتبی ئستا باسی دکین تنیا راستیی مژوویيکانی تدایا، تنیا ئو وردکاریی راستقینانی وویانداو راست بن و رنگدانوی واقیعی مژوویی نین، ئوا ئو کتب ب بکارهنانی هموو وردکاریی راستقینکانی مژوو و هبستنی مژووی ساخت هبستراو. لوانی بپرسن: ئو واقیع مژوویی چیی ک ت بدوایدا دگییت؟ بکورتی ئم واقیع مژوویی بم شویی خوارویا: کمنیستکانی چین ئامادکاریی ئایدیلژی و سیاسی و کخراوییکانیان ب داگیرکردنی جیهان ل گی بزووتنوی چاکسازیی ئوکاتی شوازی یانان تواو کرد. رک ئم شوازی حوکمانی ئو واتی ک ل رووسیا بکاری هناو. ئگر وردکاریی استقینکانی مژوو لبری ئوی ئاشکرای بکن، ئم واقیع مژوویی بشارنو، ئوا "دروستکردنی مژوویکی ساخت دبت ب بکارهنانی هموو وردکاریی استقینکانی مژوو".

بی نابت "گان بدوای حقیقتدا ل استییکان" ئوند ب سوکی وربگرین، ک هموو شتک ک ب چاومان دیبینین استی نبت، واقیع نیی؛ بینینی واقیع ئاسان نیی، پویست بیرکردنوی فلسفی هبت، شوازی بیرکردنوی خنیی هبت، واقیع ببینیت.

"بدوای استی ل استی" واتای چیی؟ واتا نوقمبوونا ناو واقیعی کمایتی چین؟ یکک لو شتانی ک دبت بیم ئویا ک گرنگ واقیعک ببینین. لم ووو هیگ و مارکس شاینی زرترین

سەرنجن لەلایەن لەکەینەوەکەمانەوە. هایدگەر باس لە فەلسەفەی مارکس دەکات و دەخنە لە تیەری بوونی مارکس دەگرێت. بە بۆچوونی هایدگەر مارکس لە تیەری بووندا هاوشێوەی نیچەیە و لە بنەڕەتدا ئەو دوو فەیلەسوفە یەکسانن. بەڵام لەووی فەلسەفەی مرۆڤووە مارکس خاوەنی قازانجکی هەیە. دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم، سەماو دیگەر یەکێک لە بەناوبانگترین نامە درێژکانی نووسیوە، بە ناونیشانی "نامەکان لەسەر مرۆڤایەتی". هایدیگەر لەو نامەیەدا دەنووسێت: کەواتە لە سەرووی هەموو مژوونووسکانەوەیە. بە بۆچوونی من نە هوسەرل و نە سارتەر نەگەیشتنە ئەو قووڵاییەی کە مارکس پێی گەیشتووە. تەنها ئەو کەسانەی کە گەیشتوونەتە ئەو قووڵاییە دەتوانن پەیوەندی لەگەڵ مارکسدا بکەن". ئەم دەستانە لە پەنجاکانی سەدەی ڕابردوودا نووسراون و لەو کاتەدا ماناکەی زۆر جددی بوو. چونکە هایدگەر کە پشتگێکی بواری دیاردەکان بوو، لە هەوڵی نەهێشتنی دیاردەی ئەپیستمەلۆژیدا بوو کە یەکێک بوو لە گرنگترین هێوتە فەلسەفییەکانی سەدەی بیستەم، بە یەک وشە بە گوتنی مامۆستاکەی، ئەدمەند هوسەرل، "بەس نییە بە مارکس". ." لەرەدا هایدگەر باسی کەی دیکە دەکات کە "بەس نییە بە مارکس"؟ سارتەر کە پشتگی فەلسەفەی بوونگەرایی فەرەنسی بوو، لە ڕووی ناوبانگەوە لە هایدگەر کەمتر نەبوو. کەواتە قسەکانی هایدگەر زۆر جددی بوون.

بەکورتی، ئەرکی بیرکردنەوەمان دەبێت بە نوقم کردنی خەمان لە واقیعی چیندا لە جەگەی جەبازی بیرکردنەوەی جەخنەگرانەوە تەواو بێت. کەشەی سەرەکی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان ئەوەیە کە بیرکردنەوەمان لە بیرکردنەوەی جووکشدا سنووردارە و بە قووڵی لە واقیعی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵایەتی ناوخەیی قووڵ ناکاتەوە. بەڵای من لەڕووی سەرکەوتنی سیاسی سی ساڵەی باشورەوە، لانیکەم کەسێک لە وەتەکەمان دەیانتوانی خەڵاتی نۆبڵ لە بوارە جیاوازکان بدەستبەهێنن، بەدەر لە جەگریی سیاسیی و نەودەوەتییەوە، بەڵام ئەوە جووی نەداوە. هەشتا زۆر شت ماوە بە ئەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکانمان بڵاستی خەیان لە واقیعی کۆمەڵایەتی دا نووقم بکەن. تا ئامادەیی داهێنانبن، بەم مانایە دەبێت فەلسەفە لە ئەرکی قووڵتر لە واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی کورد لە جەگەی بیرکردنەوەی جەخنەیی تائستا نەچەسپاوە.

3- جەگای زیندووبوونی بیرکردنەوەی کورد یان سەرتایەک بە بیرکردنەوە.

بەڵای من جەگەی گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد پەیوەندییەکی نزیکی بە

دەستپێکردنی ئەم ئەرکە بیرکردنەوە هەیە. ئاستگەیانە ئەگەر بەیارە ٥٠ ساڵی تر وەک دراوسێکانمان بین، ئەوا ٢٠٠ ساڵی تر وەک ژاپۆنیا دەبین، گەر بابەتییانە بیربکەینەوە و لە بەی ڤێلا و شەقام و قومارخانە و مۆلاها و تاوەر، زانکۆی گەندە و قوتابخانە ئەهلییە بە سەر و بەرکان ، خەریکی بوونیادی تاکی بیرکەرەوە بین ژاپۆک دەت ئەگەر ئەمەی کورد پلانمان هەبێت، بیربکەینەوە و ئاستی مەعریفەمان بەرز بێت، لە مۆدێل و ئێستێرە ناسراوەکانی سۆشیال میدیا دووربکەونەوە، دوورین لە میدیای سیاسی و هەژموونەکیان، نەکەونە ژێر ئیرهابی فکریی نەتەوەیی و تووندئاژۆیی ئایینی، کە ئەمانە هەکاری سەرەکی گەمژەبوونی کۆمەڵگەکەمانن. ئەوا ئامۆژگاری من ئەوەیە، خەمی ئەوە مەخۆن دەسکاتی ستەمکاری لادێت یان نا، هەموان بیر بکەنەوە، دەردی کوشندەی ئەمە بیرنەکردنەوەیە، بەیە فەلسەفە بخوێنن، پێویست ناکات ئەمە لەژێر پلانێکدا بیربکەینەوە، پلانێک هەیە بە پیلانێکی لەو جۆرە، تەنها دەبێت ئەوە بکەین، تەنها دەبێت بیر هاوردە بکەین و بەکاری بهێنین، تەنها دەبێت پشتیان پێ ببەستین! بەڵام ئەگەر ڕەگەی خەمانمان هەبێت، ئەوا دەبێت لە خاکێکی ڕەخنەیی دیاریکراودا ڕوو لە بیرکردنەوە بکەین. دیسانەوە نوقمبوون لە واقیعدا پێویستی بەوەیە کە تە ناوازە بیت.

تێبینی من ئەوەیە کە واقیعی ئێستا یەکەم ئەرکی مۆدێرنیزاسیۆنی پێبەخشیوین، دووەم ئەرکی پێدانی ئەم ئەرکەمان لە ژێر هێلۆمۆرجی جیاوازی نەتەوەیی و نەریتی کولتووری جیاوازدا. ئەگەر ڕەگەی خەمان نەبێت، ئەرکی خەمان نییە، ئەوا پێویست بە بیرکردنەوە ناکات. بەڵام بۆچوونەکانی من لە ئێستادا ڕوودەدات، دووبارە ڕوودەداتەوە. ئینگلیس گوتی: ئەگەر میللەتێک بیەوێت سەرکردایەتی جیهان بکات، نابێت یەک خولەک بیرکردنەوەی تیەری لەدەست بدات. کەواتە، لە لایەکەوە پێویستە لە ڕەگەی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەوە لە سنوورە مێژووییەکانی کولتوری مۆدێرن تێبگەین، لە لایەکی دیکەشەوە پێویستە قووڵتر بچینە ناو واقیعە کۆمەڵایەتییەکانی چینی مۆدێرن و لەسەر ئۆزمووونی چینی مۆدێرن بنیات بنێین. ئەمە ئەرکی سەرەکی بیرکردنەوەی فەلسەفی ئەمەیە. بە وا دەڵێین؟ چونکە لەم بابەتەدا ناتوانین پشت بە کەسانی تر ببەستین، دەبێت بە خۆمان بخوێنین و ڕەخنە بگرین و بیربکەینەوە. مەحاڵە ئەمە بە گۆڕانەوە بە نەریتەکی تەواو پاک، کە جۆرەکە لە فانتازیا، ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین. هەندێک لە نەریتخوازەکانیش پاڵپشت بە ئەمە دەکەن کە ئەمەش پێچەوانەی مێژووە؛ بەڵام ئەگەر هەموتان پێتان وایە مۆدێرنیزاسیۆنی ئەمە تەواو بەریتانییەیان هاوشێوەی ئەمریکایە،

ئەو خۆنەکیشە، مەحاڵە ئەمە بە هەژئاوایکردنی تەواوەتی ئەم ئەرکە بە ئەنجام بگەیەنین، چونکە پشمەرجەکانمان جیاوازن. کەواتە دەبێت هەڵگای ئەمە بە مەدرنیزاسیۆن هەبازەکی ناوازە بێت. بەم شێوەیە ئەرکی فەلسەفە و بیریش دەخرێتەوو. داواکاریەکان لەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفی لەم کاتەدا زۆر بەرزن. ئێستا کاتێک باس لە خوێندنی زانست دەکرێت، هەمووان خۆنی ئەوەن کە لە باشترین زانکۆکانی ئەمریکا یان ئەوروپا بخوێنن. بەڵام پەم وایە باڵاترین مەرج بۆ زانستی ئەمە ئەوەیە کە کەشکانی بیری کوردی و ئەزموونی بیرکردنەوەی خەمانی دابەژرین بۆ ئاشکراکردنی واقیعی کەمڵایەتی ناوخەیی. بەم مانایە پێویستە پشمەرجەکانی بیرکردنەوەی خەمان لەبەرچاو بگرین و پشمەرجەکانمان بە هەژئاوا جیاوازن.

لە خوارەوە بە کورتی باس لە هەڵگای گەنجبوونەوەی نەتەوەی کورد دەکەم. پەم وایە هەنگاو پێویست بێت ئایدیالی بەرزترمان هەبێت. ئەگەر هەڵگەکەمان هەبازەک بێت کە کاراکتەری هەبێت، ئەوا لەوانەیە ئەو سیفەتە شتەکی گرنگی مەژووی جیهانی هەبێت. ئامانجمان نابێت تەنها هێزبەندیکردن بێت لە نەو گەلانی جیهاندا، بەڵکو هەنگاو دەست بە ئەرکەکی نوێی مەژووی جیهانیش بکەین. زاراوەی "مەژووی جیهان" وەک لەردا بەکارهاتووە بەو مانایەی کە هیگە بەکاری هێناوە بەکارهاتووە. هیگە زاراوەی "کەسایەتی مەژووی جیهانی" بەکارهێناوە. " کەسایەتی مەژووی جیهانی" چییە؟ بە نموونە ئەسکەندەری مەزن و قەیسەر و ناپلیۆن کەسایەتی مەژووی جیهانن. جەرەکی دیکەش "نەتەوەی مەژووی جیهانی"ە. "نەتەوەی مەژووی جیهانی" چییە؟ ئەو نەتەوەیەی کە لە بەرامبەردا ئەرکی مەژووی جیهان دەگرێتە ئەستۆ، دەبێتە نەتەوەی مەژووی جیهانی. هیگە دەنووسێت: خەری مەژوو لە هەژهەڵاتەوە هەڵهاتووە، هەروەک چۆن خەری سروشت هەڵهاتووە. هەر بۆیە یەکەم نەتەوەی مەژووی جیهانی نەتەوەی ئەمەین. پاشان بەرەو هەژئاوا دەڕوات و بە هیندستان و میسر و پاریس و یۆنان و هەمادا تەدەپەڕێت و لە کۆتاییدا لە جیهانی ئەمانیادا دەوستێت. هیگە نووسیوێتی: خەری مەژووی جیهان لە ئاسمانی پروسدا وەستاوە. بەگومان هیگە نەینووسیوە لەسەر ئەوەی دواتر چی هەوودەدات، چونکە نووسیوێتی "پشیلەی خوداوەندی حیکمەت تەنها کاتێک دەفڕێت کە گوگوم دەکەوێت"، بەو بەچوونەی کە ئایندە هەرگیز ئەبژەی عەقڵ نەبووە، بەڵکو ئەبژەی هیوا و و ترس. بۆیە نووسیوێتی "خەری مەژووی جیهان لە ئاسمانی پرسدا وەستاوە".

بە بۆای من نەتەوەی بیرکەرەوەی کورد نەک هەر وەک نەتەوەیەکی

مەدەرن و بەهەز لە ڕۆگەی گەنجبوونەوە لە نێو گەلانی جیهاندا ڕیزبەندی دەکات، بەڵکوو ڕەنگە ڕۆڵێکی نوێ لە مێژووی جیهاندا بگرێتە ئەستۆ. بەگومان کەس ناتوانێت گەرەنتی ئەوە بدات کە لە داهاتوودا ئەم ڕووبدات. هەکاری سەرەکی ئەمەش ئەوەیە کە مرۆڤ ئەم ئەو ڕۆگەیە بڕین کە ڕۆژاواییەکان پێشتر دایانناوە. دەبێت بە شەوازی خەمان گرێیەکی چالاک هەبێت و ئۆگەری زەرە ئەم گرێ چالاکە جۆرێک لە گرنگی مێژووییی جیهانی هەبێت. هەندێک جار لێیان پرسیووم بۆچی ئەوەندە باوەڕتان بە گەلی کورد هەیە بەڵام باوەت بە نەتەوایەتی نییە؟ لەوانەیە بپرسیت. ئۆگەر ڕاستۆگە بم، کاتێک لە ئستادا سەیری هەموو جیهان دەکەم، وا دیارە تەنها لە نەتەوەی کوردا هیوابەاوی هەیە. ئەوە ڕاستە- ئەم پەیوەندی بە منەوە نییە، بەڵکوو لە ئەنجامی شەڕشە شکستخواردووەکان و سیستەمی ڕەبەرایەتی و خراپ ئیدارەدانی هەڵەیی و نادادی کەمڵایەتی و فەرمانڕەوایەتی خەپەسندەوە هەیە. ئەوەی پەیوەندی بە منەوە هەیە، بیرکردنەوەی بابەتییانەی نەتەوەیەکە نێک بیری نەتەوەیی.

یەکەم: کوردەکان یەکێکن لە گەلە زیندووەکانی ئەمڵەی جیهان، کە لەناونەچوون. من ئەم زیندووماندوە بە گرنگترین فاکتەر دەزانم. تایبەتمەندییەکی هاوبەشی هەموو کولتوورەکان، کە لە لوتکەی شارستانییەتەکانەوە لە لەواری داماندان، ڕزگاری بووە. ئەوەیە کە بیرناکەینەوە کە زیندووییان بە تونێدی کەم دەبێتەوە. جۆگەی سەرسوماندە کە نەتەوەی کورد بە چەندین ساڵە زیندووییی خۆی پاراستووە.

دووەم: کوردەکان تامەزرۆترین نەتەوەی جیهانن لەمڵەدا. ئەم خاڵە زۆر ڕوونە. با سەیری خوێندکارەکانمان بکەین، دەیانەوێت هەموو زمانێک بزانن، جگە لە زمانی خۆیان نەبێت، با سەیری هەموو میللەت بکەین. ئەوان زۆر تامەزرۆی فێربوونن، شتێکی سەرسوهێنەرە. جەنگیزخان کیشوەری ئاراسیای گرتەوە، بەڵام شوێنەوارە کولتووریەکانی کەم و زۆر بوون. بەڵام کاتێک ئەمانیەت دەندەکان هاتنە جیهانی ڕەمانی، تووشی شۆک و شۆک بوون بە کولتوری ڕەمانی، و ناچار بوون فێربن و بە گوتەی شاعیری ئەڵمانی هەنری هاین "ئەڵمانیەت دەندەکان بە وێنەی خەرخوازی مەریەم ملکەچ بوون". واتە بوون بە مەسیحی. بەڵێ گرنگ نییە تەنیا بیت یان کەوی. تا کورد خۆی ڕادەستی کلتووری دیکە نەدەکرد و درێژەی بە زمان و کەلەپور و شوناسی خۆی دەدا هەزاران ساڵ لە ژێر دەستی داگیرکەران بە زیندووویی مایەوە، بەڵام بە سی ساڵی فەرمانڕەوایەتی خەمانی

دستم و هاوردی بیرکردنوی ژئاوایی، ژنگ تمنی ئم نتوی حفتا سای دیک نکشت، هر بااستی شارکانی دبت دوبی و ئستمبا ، نوک شاری کوردنشین، ئمش لا سیستم و شقام و کان و کلتوور و هونر و جل و برگ و زمانو دیار، لو کوشندتر ئوی بناوی پشکوتن شانازیی با توانوی خت وک نتوی بکیت، ئمی بیرکردنوی پلکاری.

سیم: بخشندیی و ئارامیی دروونی نتوی کورد. لوانی هموان پرسیار بکن: ئایا میللتکمان بخشندی؟ با پتان بم – نتوی کورد زر بخشندی، بخشندترین نتوی جیهان لمدا. ئوی من باسی دکم بخشندیی دروونیی. سیری مامی کورد بکن لگا داگیرکرانی ، تورک و عرب و فارس، با درژایی مژوو و لهبمر کوشتن بین و گرتن و هزکی کوردی توونداو و تیریستی وک کاردانو درووست نبوو، بگر لبوردیی هند زر تا ئاستی گلییتی و دستخستن نودستی دووژمنانی. لا بیستکانی سدی ابردوودا فیلسوفی ئینگلیز وسیل چوو با واتی چین و لو ماویدا یکک لا کتبکانی نووسی، با ناونیشانی کشی چین (وتاری وسیل لا چین). وسیل لا کتبکدا دنووست: ئم خمان با بخشند دزانین، لا استیدا ئم تنها کمک لا باوباپیرانمان بخشندترین. بام با براورد لگا چینییکان، تنانت نازانین بخشندیی چیی". بخشندیی لردا لسر ح چکراوتو کا خاکی زر گرنگ.
کانت یکک لا کتبکانی با ناوی ئاشتی همیشیی نووسیو کا گشسندنی مژوو لا سردمی دواتردا دیسلمنت کا بیرکی کانت با ئاشتی تنیا فیکری بوو. هرچند ئم زکی زرمان با بیرککانی کانت هی، بام لا ئستادا با سیری جیهان بکین. جنگ، ململان، داگیرکاری تیرر … پموای لا کتاییدا بخشندیی گر بیرکردنوی لگا بت و حیکمتی لبوردیی با دنیاییو گرنگییکی مژوویی جیهانی دبت. ئگر جیهان ئاشتی بووت، ئوا دبت فری حیکمتی بخشندیی کورد وربگرت. مرڤی مدرن چن دبت لگا یکتردا بژیت؟ با بوای تینبی، گورترین مژوونووسی سدی بیستم، "ئستا مرڤکان تادت لسر گای مردنی بکمن … دبت جیهان فری حیکمتی بخشندیی بت. پویست نک تنها لا حیکمتی فلسفی بکوو لا حیکمتی سیاسیش بکرتو". تینبی با بتای ئو قسیی نکردوو.

بگومان ئوی من لا سرو دیم تنها با وونکردنوی یک

ئ□گ□ر□. ج□ی مشتوم□□، □□ژ□ د□ت د□ب□ت□ گرفت□کی س□ر□کی ک□ گ□ل□ک خ□ی بیرناکات□و□، بگر□ ل□ ساد□ترین شت□و□ تا قورسترینیان ک□ ل□ ماددە س□رخ□شک□ر□کانی ه□□بژ□ردراو و تام و چ□ژ ل□ چ□شتخان□ی تورکی و سووری و هوت□ل و یان□ی ش□وان□ی و جل و ب□رگ و ک□ل و پ□ل و پ□داویستی هاورد□ و تا خو□ندن و پ□رو□رد□ و م□عریف□ و دا□□ژ□رانی پلانی سیاسی و ئابووری و بازرگانی ع□ق□ی بیانی ب□□□و□د□ب□ن و ئ□نجام□کانی داه□ن□ریی□ک□ی ن□ک ه□ر بریتین ل□ ج□گیرن□کردنی بیرکردن□و□ی ن□ت□و□ی کورد و□ک ن□ت□و□ی□کی م□د□رن و ب□ه□ز ل□س□ر □□گ□ی گ□نجبوون□و□ی دا ب□ت، ب□□کوو س□ین□و□ی ت□واوی ع□ق□ی ن□ت□و□ی کورد□ ل□ ناو ن□ت□و□کانی دیک□ م□ژوویی جیهانی گ□□□ک ن□ت□و□ی ب□مش□و□ی□ی ل□ نابردوون و بوون ب□ک□مین□ و ب□ت□واوی ل□ناوچوون و ت□نیا و□ک ناو□ک ل□ م□ژوو مان□و□. ه□رو□ها ل□وان□ی□ ئ□م وتار□م مانای□کی ف□لس□فی ب□ه□زی ه□ب□ت. ب□گومان ل□ر□دا هیچ پشت□استکردن□و□ و پشت□استن□کردن□و□ی□ک ن□بوو□ و ئ□و□ی من د□ی□□م ت□نها ئ□گ□ر□ک□؛ ب□□ام ئ□گ□ر□کی ب□ه□ز. من و□ک ئ□رک□ک بینیم، تاقیکردن□و□ی□ک□ ب□ ن□ت□و□ی کورد. ل□ر□دا هیچ شت□ک پ□شو□خت□ دیاری ن□کراو□، ب□□ام ل□ پر□س□ی بیرکردن□و□ و گ□□اندا، ئ□م□ ئامانج□، ئ□م ئ□گ□ر□، ئ□گ□ری ئ□و□ی ه□ی□ ک□ □وونتر و ب□ه□زتر ب□ت، گ□ل□ک گ□ر بیرن□کات□و□، ب□ئاسانی ل□ناود□چ□ت.

ب□ شاری سەردەشت کیمیاباران کرا؟… عەلی مەحمود محەمەد

دوای 22 □□ژ لە کیمیابارانکردنی گوندەکانی بالیسان و ش□خ وەسانان لە باشووری کوردستان بەه□ی بوونی بارەگای پاسدار لە گوندەکەیان, لە ر□کەوتی 16-4-1987لە باشووری کوردستان, شار□کی دیکە کوردستان کەوتە بەر شا□اوی کیمیابارانکردن 28-6-1987 لە لایەن ف□□کە جەنگیەکانی حکومەتی ئ□راقەوە, ئەویش شاری سەردەشت بوو لە ر□ژهەلاتی کوردستان, بەمەش شاری سەردەشت بووە یەکەم شار کیمیاباران بکر□ت لە جیهاندا, وە س□یەم شار دوای ه□ر□شیماو ناکازاکی بەر چەکی ک□کوژ بدر□ت و خە□کەکەی ک□مە□کوژ بکر□ت.

بۆ حکومەتی عێراقی شاری سەردەشتی هەڵبژارد لەو کات و ساتەدا؟.

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت لە رووداوەکانی چەند ڕۆژ پێشووتری ئەو ناوچەیە بخوانین, دەستنیشانی رووداوەکان و جۆرە سەربازییەکانی بەرەی بەرامبەرعێراق بکەین ئەوانەی گوزەراون, بۆ هۆکاری کیمیابارانکردنی ئەمەش سەرەتا با لە زمانی شایەد حاڵەکانی خەڵکی شارەکەوە بزانین شاری سەردەشت لەو چرکە ساتەدا بەچوونی ئەوان لەو بارەیەوە چی بووە؟, بۆچی عێراق شاری سەردەشت و خەڵکە سڤیلەکەی کردە نیشانەی خێی لەو کات و ساتەدا؟؟, بزانین لەم بارەیەوە لە لایەن خەڵکی شارەکەوە چی وتراوە: ((لە پاش ڕووداوانی ئەو کارەساتە و ڕۆژێك دواتر لە نێو خەڵکی شاردا باوبۆوە، کە بەرەی کوردستانی (باشووری کوردستان) لە شونکی شاری سەردەشت کۆبوونەوەیان کردووە و ڕۆژیمی عێراق لەو کۆبوونەوەیە ئاگادار بوون. بە واتایەکی دیکە، ئەوکات باسی ئەوە دەکرا، کە کەسانی ئاگادار و تەنانەت بەشدار لە کۆبوونەوەی بەرەی کوردستانی، وەك سیخوڕ بەرپرسانی عێراقیان لە شوێن و کاتی کۆبوونەوە ئاگادار کردبێتەوە. شایانی باسە، کە هیچ کام لە بەرپرسی حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکانی باشووری کوردستان باسیان لە دروستی و ناڕاستی ئەو هەواڵە نەکردبێتەوە و تەنانەت لە ڕاگەیاندنی فەرمی خۆیاندا زۆر بە کەمی باسی ئەو کارەساتە دەکەن.- 22 ساڵەی یادی کارەساتی بۆمبارانکرانی شاری سەردەشت بە بۆمبی شیمیایی -ئا: عەزیز شێخانی)). دیارە لە ڕاستیدا لەو کاتەدا بەرەی کوردستانی دانەمەزرابوو, بگرە بیرۆکەی دامەزراندنیشی هێشتا نەهاتبووە ئاراوە, بۆ زانیاریتان لە 7ی ئایاری 1988 بەرەی کوردستانی ڕاگەیەنراوە, وە لە کێ 7 پارتی بەرەی کوردستانی چواریان "شیوعی, پاسك, گەل, زەحمەتکێشان" بەشداری هیچ جەنگێکی هاوبەشی پێشمەرگە -ئێرانی نەکردووە.
لێ لێکۆڵەری بە ناو بانگی هۆڵەندی یێست هلتەرمان لە بارەی کیمیابارانکردنی شاری سەردەشت و هۆکارەکەی دەڵێت: ((سەردەشت کە شارێچکەیەکی کورد نشینی سەر سنوور و نزیکی بەرەبوو (مەبەست بەرەی شەڕی عێراق ئێرانە), بوو بووە دارێدە و پەناگای گوندنشینە ئاوارەکان و سەربازگەی هێزەکانی ئێران, کە وەك ناوچەیەکی پشتی بەرە بەکاریان دەهێنا, پێشتر سەردەشت گەلێ جار بە فڕۆکە بۆردمان کرابوو چەند جارێك پێش هیرشە کیمیاویەکەش, هێزەکانی ئێران و عێراق کەوتبوونە شەڕەوە لە نزیك چیای مامەندە و پاشان لە هێڵەکانی بەردا, یەکەمجار ئێرانییەکان بە یارمەتی پێشمەرگەکانی ینك, بەر لە هێرشکی عێراق بگرن و بیانشکێنن, بەڵام وەك حەمەی حەمە سەعید, کە بەشداربوویەکی ینك بوو لەو شەڕانەدا

(چاپێکەوتنێکی ساڵی2002دا) دەیگێڕێتەوە کە هێزەکانی عێراق خۆیان کۆکردەوە و جارێکیتر هێرشیان کردەوە و کۆنترۆڵی تەواوی ناوچەکەیان کرد, ئا لەم کاتەدا بوو کە عێراق بە کیمیاوی پەلاماری شارۆچکەکەیدا. گەلێ شایەتحاڵ لە سەردەشتدا دەگێڕنەوە کە فڕۆکەکانی عێراق چەندین بۆمبی کیمیاییان خستووەتە خوارەوە و پاشان بۆ ماوەی بیست دەقیقە بە ئاسمانی ناوچەکەدا سوڕاونەتەوە, پێش ئەوەی لە ئاسۆدا لە چاو ونبن – کارێکی ژەهراوی-یەست هلتەرمان، وەرگێڕانی محەمەد حەمە ساڵەح تۆفیق-کۆمپانیای ئاوێنە-ل112)).

ئۆپەراسیۆنەکانی نەسری 4 و 5

ئەو جەنگە هاوبەشە کە کاك حەمەی حەمە سەعید باسی کردووە, ئێران ناوی ناوە ئۆپەراسیۆنی نەسری 5, ئەم ئۆپەراسیۆنە لە ڕۆکەوتی 21-6-1987 قاسم سلێمانی فەرماندەیی کردووە, بووە هۆی دەیان هەزار کوژراو بریندار, یەکێکە لەو جەنگانەی قاسم سلێمانی سەرکردایەتی کردووەو شکستی تێدا هێناوە.

ئۆپەراسیۆنی نەسری پێنج لە کاتژمێر 0:15 شەوی 22-6-1987بە دروشمی یا زەهرا لە بەرزاییەکانی فەرفەرە لە باشووری خۆرئاوای شاری سەردەشت دەستی پێکرد, ئامانجی سەرەکیش لێی ڕێگا گرتن بوو لە هاتوچۆی پێشمەرگەی ڕۆژهەلات بۆ دەشتی بۆجار لەناوچەی سەردەشت.

ئەم ئۆپەراسیۆنە بە دوای ئۆپەراسیۆنی کەربەلا 10 لە ڕۆکەوتی 14-4-1987 بۆ 25-4-1987 لە ناوچەی سەردەشت–بانە لە ڕۆژهەڵات و ناوچەی ماوەت بەرەو سورکێو لە باشووری کوردستان بە بەشداری پێشمەرگەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان ئەنجام درا, تیایدا 250 کم چوارگۆشە خاکی عێراق لە لایەن ڕژێمی ئێرانەوە داگیر کرا, لەم ئۆپەراسیۆنە فەرماندەی تێپخانەی هێزی زەمینی سوپای پاسداران حەسەن شەفیزادە و چەند فەرماندەیەکی دیکە کوژران.

هاوکات لە گەڵ ئۆپەراسیۆنی نەسری پێنج , ڕۆژی پێشتر ئۆپەراسیۆنی نەسری چوار لە ڕۆکەوتی 21-6-1987 بۆ ڕۆژی هەینی 26-6-1987 لە میحوەری سەردەشت – بانە بە هاوکاری پێشمەرگەکانی ینك ئەنجامدرا, تیایدا شارۆچکەی ماوەت داگیر کرا وە 6000 کەس لە هێزەکانی عێراق کوژرا وە 557 کەسیش دیل کران بە وتەی کۆماری ئیسلامی ئێران.

ئەدی ئاماژەکانی حکومەتی عێراقی چی دەڵێن؟

ڕژێمی عێراقی لە ڕێگای نامەیەکەوە کە بە واژۆی عەمیدی ڕوکن بەڕێوەبەری ناوچەی ڕۆژهەڵاتی هەواڵگری سەربازی نووسراوەو ئاراستەی بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازی یەکەی پێنج کراوە وەك

زانیاری, لە ڕێکەوتی 4ی ئۆگستۆسی 1987 , بە ژمارە ش1-ق1-81-ق ص-1654.
سەبارەت بە زیانەکانی مانگی نیسان کە ئۆپەراسیۆنی کەربەلای 10, شەڕکی هاوبەشە لە نێوان کۆماری ئیسلامی و هێزەکانی یەكگرتوو ئاماژەمان پێدا, لە ناوچەی سەردەشت -بانە, سەرجەم 18000 کوژراو 24000 بریندار هەبووە, لێ بە پێی حکومەتی عێراقی زیانەکانی ئێران لە ئۆپەراسیۆنەکانی مانگی یەنی کە هەردوو ئۆپەراسیۆنی نەسری 4 و 5 ە, لە هەردوو دیوی باکورو باشووری ماوەت" 12000 کوژراو, 14700 بریندار,8500 دیل ,4600 کوژراو بەهێی لێدانی چەکی تایبەت"کیمیاوی" هوە", وە 155 شەهید و 4600 بریندار لە شاری سەردەشت بە چەکی کیمیاوی.

زیانەکانی خەڵکی شاری سەردەشت

ئەوەی شایانی باسە لەم تاوانە دژ بە مرۆڤایەتیەدا کە دەوڵەتی عێراق ئەنجامی دا, بەپێی ئامارە فەرمییەکان، 8025 کەس لە کێی 12000 دانیشتووانی شاری سەردەشت شەهید و بریندار بوون, واتا نزیك 67%ی کێی دانیشتووانی شارەکە, لانی کەم 4500 کەس لەو بریندارانە واتا 56%ی کێی بریندارەکان پێویستیان بە چارەسەری بەردەوام هەبووە, لەوانە 1500 کەسیان لە نەخۆشخانەکان ماونەتەوە لە دەرەوەی شاری سەردەشت, لە چرکە ساتی یەکەم 20 کەس بوونەتە قوربانی و دواتر وردە وردە ژمارەی قوربانیان بۆ 130 کەس بەرزبۆتەوە.

داوای لێبوردن بکەن
هەفتەی پێش کیمیابارانکردنی شاری سەردەشت, دوو ئۆپەراسیۆنی گەورەی ئێران و پێشمەرگەی یەنك لە ناوچەی سەردەشت بەناوەکانی نەسری 4 و 5 بەڕێوە چووە, درێژەی ئۆپەراسیۆنی کەربەلای 10 بوونە لە هەمان ناوچە, کە 57 ڕۆژ پێشتر لە هەمان جوگرافیا ئەنجامدراوە, لە هەموو ئۆپەراسیۆنەکاندا سوپای کۆماری ئیسلامی دەستپێشخەر بووە لە هێرشەکەیاندا.
وەك هەموو جارەکان دیکە, نهێنی کیمیابارانەکە ئەنجامدانی ئۆپەراسیۆنەکانی نەسری 4 و 5 ە, قوربانیش بۆ ئەم ئۆپەراسیۆنە هاوبەشانە خەڵکی سڤیلی شاری سەردەشت و ڕگاگرتن لە چالاکی پێشمەرگەی ڕۆژهەڵات بووە لە ڕگای ڕگاگرتن لە چوونە ناوەوە لە دەروازەی بجاەوە.
واتا شاری سەردەشت بە دەردی دەستەخوشکەکەی هەڵەبجە چوو, گەل کوژەی کورد شەی هاوبەش سەرچاوەی دەردە سەرەکییەکەی هەردوو

شارەکەو هەشتاکانی گەلی کوردە.
خەڵکی شاری سەردەشت لە کۆ و کۆبونەوەکان, نەیان شاردۆتەوە ڕاشکاوانە لێرەو لەوێ ئۆباڵی کیمیابارانکردنی شارەکەیان خستۆتە سەر هاوکاری ئێران-پێشمەرگە لەو ئۆپەراسیۆنانەی ئاماژەمان پێی دا ((جێگای ئاماژەکردنە، کە نە ئێران و بەرپرسانی ڕژیمی تاران لە بیری هەزاران بریندارى کارەساتی ۷ ی پووشپەڕدان و نە بەرپرسە کوردەکانی باشووری کوردستان، کە هەکارێك بوون بۆ ئەو پەلامارە بە هیچ جۆر ئاوڕیان لە قوربانییەکان و ئازاردیتووەکانی ئەو ڕووداوە ژانهێنەرە نەداوەتەوە -22 ساڵەی یادی کارەساتی بۆمبارانکرانی شاری سەردەشت بە بۆمبی شیمیایی-ئا: عەزیز شێخانی)) .
کەواتا ئەرکێکی ئەخلاقییە ئەوانەی بۆیاری ئۆپەراسیۆنە هاوبەشەکەیان دا, وە بەشداریان تێدا کرد, داوای لێبوردن لە خەڵکی شاری سەردەشت و گوندەکانی بکەن, وە پەیمان بدەن ئەم جارە ئۆپەراسیۆنانە لە داهاتوودا دوبارە نەکەنەوە لە گەڵ هەر وڵاتێکی دیکە, بە هەر شێوازو جۆرێکی دیکە لە هەموو کات و زەمانێکدا, وە مانگرتنی تایبەت بۆ قوربانیانی شاری سەردەشت دروست بکەن, جێگایەك یان چەندێك بە ناویانەوە بکەنەوە, قەرەبووی مادی قوربانیەکانی تاوانەکە بکەنەوەو بە شەهید و بریندارى چەکی کیمیاوی دیاریان بکەن, وەك هێمایەکیش پێژەیەکی ئاوەدانی لە شاری سەردەشت ئاوا بکەنەوە لە خزمەت بریندارانو قوربانیانی تاوانەکە.

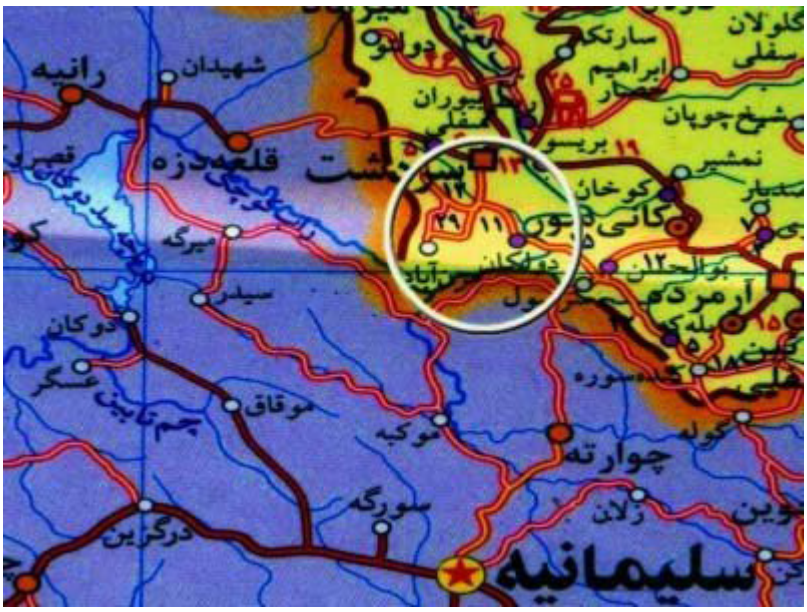

مرڤی کیلە، مرڤی ئازاد؟… زانا رزاق

یەکەم
مرڤی کیلە ئەو مرڤیە کە ژردەستەی سرووی خەیتی یان بەین بە هەموو شتەکی سرووی ازییە، بەرامبەر بە پاداشتەک یان بە بەرامبەر یان بەهەی ئەمەو وادەزانە ئەگەر ئاوابە ئەوا لەگەل گەورەکەی دەگاتە ئامانج و ئەو مەبەستانەی کە لەنەستیاندایە یان هەولی بە دەدەن .

خەی مرڤی کیلە لەبیرکردنەوە بەیە پەی دەلەن کیلە چونکە خاوەن ئەئی و بەیار و قسەی خەی نیە بەلکو هی سرووی خەیتی، بەشەوەیەکیش ەوایەتی بەرهەمهەنەری ئەو بیر و اوبەچوونانەیە کە سرووی خەی دەیلەن ، یانی بەشەوەیەک قسە دەکات بیر بەرهەمدەهەنەت کە وەک ئەوانە .

جا کیلەی جەراوجەر هەن :

هەیە دەزانە و هەشیارە هەشیارە لەوەی کە ئەوەی ئەو دەیکات هەلەیە بەلام بەهەی ترس یان بەرژەوەندی ئەوە دەکات، یان وا دەکات تەنیا ئەوان بمەننەوە یانی لای ئەوان گرنگ نیە چەند کەس زیانی بەهەی

کیلایتی ئوان بردکوت لهمان کاتدا تا ماویکی زریش هر شکست و تین و کم و کورتی و هلە زر بە، بلکو گرنگ لای ئوان هر بخیانە خیان ئاوا بردوام بن تا لسرو بیار و ئمریان بە دە یان سرووی خیان چی بلن ئوانیش ئوە بکن، یان بین و دیانو بهی هندک پوپاگندە خستنە مشکی کسانی تر زمنکی تریش ئاوا بردوام بن بە بیرک یان بچوون و ایکی بشویکی دوو درژ، یانی وک تکتیککی دوورو درژ دیخنە کملگا دشن ئو شتە ئاوا لو ماویی دستنیشانکراو وودا یان وا دبە. هش نازانە و ناهشیارە ئو جریان وا دزانە هموو شتکان دیکات استە برو ئامانج و ئو مبستانی دبن کە خونیانە ، یانی ئو جریان کسکی دسز دسزە بو مانایی کە بە استی حز بخشگوزرانی و شتە باشکانی تر دکات بلام بهی ئوی بیانوو و پوپاگندە و مشکی پە کردنیو وا دزانە دبە سبرکی زری هبە تا ئو شتانە دتدی، بلام بئاگا لوی ئوانی وا قسیان بە کردوو لە ژیانکی تر دژین کچی خی و خلکی تر لە ژیانکی تر کە ئرز و ئاسمان جیاوازی و برز و نزمیانە.

دووم

مرڤی ئازاد ئو مرڤیە کە تنیایە لبیرو بچوونی یان بین کسکە لناو کملک کسک خاون ای خیتی بە ئوانی تریش بهمان شو ،ئمش بهی هشیاری برز و هزری باش کە هیتی و هیتیان دریدبت و دریدبن ،یانی دزانە و دزانن چی استە چی نااستە چیش باشە بە خیان و خلکیی و شون و کملگاکی .

مرڤی ئازاد یانی بوون بە مرڤکی ئازاد لبیرکردنو سرتا تگیشتنە لە ووشی ئازاد چمکی ئازادی خی تا لو تنگات ناتوانە خاون بیرکردنوی ئازاد بت ،ناشوانە ئازادی برامبر قبول بکات بە هموو چمککانی تریش بهمان شویە ، یان بشوی تر ئوانی ئازادی ئوانی تر قبول ناکن ئسن لە ئازادی تنگیشتوون ،دواتر خمی مرڤی ئازاد خمکی گشتیە بە گشتی هولددا یانی پچوانی مرڤی کیلی هشیارە ، ئو خمکی تایبتە لهمان کاتدا مرڤی کیلە دژی مرڤی ئازادە ،بلام دبە مرڤی کیلە بزانە کە مرڤی ئازاد هول بە ئویش ددات سود بە ئویشە ،دبە مرڤی ئازادیش ئمە بە مرڤی کیلە وون بکاتو .

بداخو لو کملگایی ئمە و هاوشوی ئمە ئازادی بخلکی تر

بد ئوا لناو ئوان هن بجرکی تر هلسوکوت دکن ،کیلایتیش هر بـ هـمـان شـویـ ، بـ ئـمـ پـویسـتـ یاسا ... بگرت یانی لسرووی ئمو ئمـ ...کبخات ، هم بـ مرڤی ئازاد هـمیش بـ کـیلـ.

زانا ...زاق

قازانجی ووکخری... شما بارواني

دبتـ دوومین بابت لسر ووکخری بنووسم، لدوای ...مانی(ژنـ ووکیکـ)، کـ پشوتر انانکم لسری نووسی و لسایتی(دنگکان) باوبووو،.

لو ...ژانـ لیکک لـ کتبخانکان، نیگام کوتـ سر ئو کتبی سادق هیدایت و ناونیشانکی زر سرنجی اکشام، بیه بـ گرنگم زانی بیخونمو و شتیکیشی لسر بنووسم.

شوکور خشم ووکیم، ووکی بوونم پرسیکی دوور و درژی چند سا... و چندین قناغ بوو، تا توانیم بـ یک جاری دست بـرداری گشتخری ببم و ببم بـ مرڤکی ڤیجیتریان و ووکی، نامو لسر ئزمونی ژیانم و شواز و چنیتی وازهنانم لـ گشتخریم و بـ...ووکی بوونم هیچ بـ...م.
هیدایت وتنی" بلاونانی گشت لسرتادا ...نگـ تزک دژوار بت، بـ...ام دوای ماویکی کورت مرڤ لو تدگا، خواردمنیی ووک تا چند سروشتی و بتامو خواردمنیی گشت تا چند خراپ و قزونـ.١١٥). بیـ
تنها ئوند د...م، نزیکی دوو سا... بووم بـ ووکی و لوتی بووشم بـ ووکخر و دستبرداری گشتخواردن بووم، لـ...ووی درونییو هند ئاسودم هر لـ وسفکردن و باسکردن نایت.
باسی ویژدانیشم هرناکم، کـ لو ووش چند ئاسودو دخش و بختورو مورتاحم.

ووکخاری هستکی باباو ئاحەکی زیندوو و ویژدانکی زیندوو و ئیرادەیکی پتەایین و بەهێز و جەنگی خەباگری دەوێت.
من خەم وەک ووکخارەک، دەیانجار لەسەر ووکی بوون، تووشی پلار، توانج و گاڵتە بوومەتەوە، ئاخر قورسە بە کەسک، وازوو تێبگات و بتوانێت دەستبەرداری گەشتخاری بێت ،کە سەربەینی ئاژەڵ و گوشتخواردنی ئاژەڵ و جینەسایدکردنی ئاژەڵانی لا عەقیدەو بیروباوەڕ و سونەتکی و موئکەدە و پاسپارتی لەخشبوونی خوداوەند و کلیلی چونە بەهەشت بێت و، هەر لە منداڵیەوە لەسەر گەشتخاری و سەیرانی گیاندااران و پاڵەوەرکان، گەشکرابێت و پڕەڤی پکرابێت و ئاهەندرابێت.
من لە پەیامەو پێی بەم: کاکە سەربەینی چەکەیکش تاوان و لادان و بە ویژدانییە. کاتی دەوێت، تا ئەو ویژدانە خەفەکراوە زیندوبێتیەو ئەو هەستە باڵایی ووکخاری لا دروست بێت!.
بابینەوە سەر کتێبە بەنرخەکی هیدایەت«قازانجی ووکخاری».
کتێبکی قەبارە بچوکی (۱۲۵)لاپەڕەیی(سادق هیدایەت)ی بیرمەندو نووسەری بلیمەتی کچکردووی ئێرانییە.

هیدایەت«قازانجی ووکخاری». بەسەر دوانزە بەش دابەشکردووەو لە هەر بەشکیدا مژارەکی تایبەت و پەیوەست بەووکخاری گەنگشەدەکات و بە کورت و پوختی و زەر بەجوانی باس دەکات.

قازانجی ووکخاری.
کتێبکی بە نرخ، کتێبک هەڵگری پەیامکی مەزن، پەیامکی ویژدانی و ئینسانی و ئەخلاقی.
پەیامک، پەمان دەڕێت ئاژەڵان و گیاندارانیشتریش مافی ژیانیان هەیە، بە ئەوە لەدایک نەبوون ئەمە بیانکوژین و سەریان ببڕین، کوشتن هەر کوشتنە، جا با ئەو کوشتنە بچوکترین ئاژەڵیش بێت، کوشتن توندو تیژییەو"هیچ شتکیش بە مرۆڤ لەکوشتنی ئاژەڵان قەزەونتر نییە.۷۸).

مرۆڤ کوشتارگەی داهێناوە، کوشتارگە داهێنانی مرۆڤی شارستانییە و تا ئێستاشی لەگەڵ دابێت، هیچ گیانلەبەرێک بەم شێوە قەزەونە نەچیری خەی ناکوژێت.۸۲).

بەڵێ هیدایەت، نەک تەنیا توندو تیژی لەگەڵ مرۆڤکان، بەڵکو دژ بە ئاژەڵکانیش ڕەتدەکاتەوەو سەرکۆنەی دەکات و ئەو دژی کوشتنی ئاژەڵان و سەربەینی ئاژەڵانە، دژی خواردنی گۆشتەو پێی وایە هیچ پاساو بیانووک، لەژێر کاریگەری ئایین و مەزهەب، یاخود یاساو

نریت دواکوتووکاندا ناکرت بکرت فاکترو هکاری
ووایتیدان بە شتنی خونی ئاژان و هیدایت پمان دت
سربینی ئاژان و شتنی خونی ئاژان، لە ئاکامدا توندو تیژی
لە دە و درون و ناخی مرڤکاندا دچنت و مرڤکان فری توندو
تیژی و خون شتن و کوشتنی یکتری دکات و "گومانی تدا نیی
خواردنی گشت دبتە هی دندە خوویی و بە مسگربوونی پشکوتنی
ئخلاقی مرڤ، دبە هیوادار بین خواردنی گشت ولاو بنر و
ووکخری جگی بگرتوو خبواردن لەخواردنی گشت نەدژوارو نە
ئستم و
.(٨٠-٨١).
مرڤ هیچ پویستی بوە نیی بژوی خی لە خون و گشت و چوریی
گیانلەبرانی دیکە دابین بکات، بەکو دتوانە بە کەکورگرتن لە
میوو ووک بژوی خی دابین بکات و تندروستتریش بت.
هەبژاردنی ئم شوە خواردمنییە، ئستم و دژوار نیی، بەکو
زیاتر لەگە یاسای سروشت سازگارو تبایە و لە هەمانکاتیشدا،
سغەم و بتام و ئینسانیی.(١٠٥)

پرفیسر(لاندزی)کە کمەک توژینوی سبارت بە خواردمنیی
ئنجامداو، وتوویتی"هموو بەگکان باس لوە دکن،
خواردمنیی ئاژە پویست نیی و ئم سرتاییترین بابتی
لەشناسیی.(٦٠).
هیدایت لو کتبدا،زر بوردی و زانستیانو بابتیانو،
بپی توژینوو بەگە زانستیکان باس لە قازانجی ووکخری و
گشت نخری دکات و لەزیانکانی گشتخری دەدوت و پمان دت
کئندامی جستی ئینسان لەگە خواردنی گشت دژ و ناتبایو
مرڤی گشتخر سرنجام لەووی جستیی، زینی و ەحییو
دووچاری کشو دەاوکە و قەق دبت "
خواردمنی ووک لە دوای خی، نک تنیا هیچ جر ژهرک لە
لەشدا جە ناهەت، بەکو ژیان خاون و پاقژ دکات و کم و کوی
ئخلاقی لەناو دبات و ستم و یخسیریی مرڤ و ئاژە
دستو.(١٠٩).

هیدایت پمان دت"مرڤی میوە خر همن و لەسرخیە، بەام لە
ئاکامی خواردنی گشت بووتە دوکی خونژ، کاوکار، ئازاردر و
تانزمترین ئاست دابزیو.(٨٨).
ئو، پمان دت مرڤ بەسروشت پاکی خی گشتخر نبووو بوو بە
گشتخر و دیان"بیرمندی گوری مژووی سروشتی وکو داروین،

هەگ، هووکسلی و فلاس و ..تاد.
سەبارەت بەم بابەتە هاوکان و هەرکامیان بە جۆرێک ئاویان سەلماندووە، کە مرۆڤ میوەخۆرە.٣١)ووکخۆرەو
"مێژووی ووکخۆری هاوکاتە لەگەڵ مێژووی سەرهەدانی مرۆڤ لەسەر گۆی زەوی، زانست سەلماندوویەتی مرۆڤی سەرەتایی وەکو مەیموونە گەورەکان لەدارستانی ناوچە گەرمەسێرییەکاندا دەژیا و خواردەمەنیی مرۆڤ بە تەنیا میوەی ئاودارە خۆسکانە بووەو مرۆڤ ملیۆنان ساڵ بەم شێوە ژیاوە .٤٧).
ئەفسوس دواتر لە ئاکامی هەندێ پێشهات و هۆوداوی لە ناکاوی زەوی لەرزەو..تاد. مرۆڤ ناچاربووە بە ناوچەی تر کۆچ بکات و لە ئاکامی گۆڕانکاری کەش و هەوا تووشی نەبوونی میوەو برسێتی بوەتەوەو لە ناچارییەوە هووی لە گۆشتخۆری کردووە.
بەو شێوەیە، لەو کاتەوە سروشتی هاستەقینەی مرۆڤ شێوەندراوە بە گۆشتخۆرییەوە، ئەو گۆشتخۆرییەی نەوە بە نەوە، وەکو میراتێک لە باب و باپیرانییەوە تا ئێستایش دەیگوازێتەوە، بەوچەشنە مرۆڤ بووە بە ئاژەڵێکی گۆشتخۆرو هەموو شتخۆرو "سکی مرۆڤ بووەتە گۆڕخانەی هەموو گیانلەبەران. مرۆڤ هەرشتێکی وەچنگ بکەوێت، ئاودیوی دەکات، لە مریشکی هەواوە بگرە تا دەگاتە شێتانەکەی زەریایی، لە گەدەی خێدا نوقمی دەکات، هەنگە یەکێک لە بەگەو هەکارەکانی باشاتربوونی مرۆڤ هەر ئەمە بێت! گا ئالف دەخوات، بەور گۆشتی زیندوو دەخوات، بەڵام مرۆڤ هەموو شتێک دەخوات، ئاژەڵان بە ئاوەی لەبرسان نەمرن و بمێننەوە، پێویستیان بە خواردنە، بەڵام زەربەی مرۆڤکان بە ئاوە دەژین، تاکو بخۆن.٨٣).

هیدایەت پێی وایە، بەهەی بوون بە گۆشتخۆرەوە، مرۆڤایەتی بە لادەداچووەو لە سروشتی هاستەقینەی خۆی لایداوەو" لەئاکامی خواردنی گۆشت، هەگەزی مرۆڤ تێک چووە و خاوێنی و پاقژی و ساکاری سەرەتایی خۆی دەڵاندووەو ئەخلاق و هەوشتی مرۆڤ سیخناخە لە شتی ناحەز و نەگونجاو. دەستدرێژی، دڕندەیی، دڕندەخوویی و خوێنڕێژی مرۆڤ بە خواردنی گۆشتی ئاژەڵ دەگەڕێتەوە.٨١).
هیدایەت پەمان دەڵێت" زۆم و نادادپەروەری مرۆڤ دژی ئاژەڵان، نیشانەی تێکچوونی هەست و دابەزینی ئەخلاقی مرۆڤەو لە ئاکامی کوشتنی هەژارەن هەژاران ئاژەڵی بە ئازار و بە دەسەڵات، کەتوانای بەرگریان نییە، مرۆڤ نە تەنیا پێگەی خۆی خراپ دەکات، بەڵکو بە زەر هاواری تەسەندنەوەی ویژدانی خۆی دەخنکێنێت و هەموو ئەو کەسانەی گۆشت دەخۆن، لە خراپکردن و دابەزینی ئەخلاقی مرۆڤدا بەشدارن و هەموویان تێکڕا لە ئەشکەنجەی ئاژەڵاندا

بەرپرسیارن.٨٦).
وەلە ئەفسوس"مرۆڤی ئەم سەردەمە هەموو شتەکی فیدای کەئەندامی هەرس دەکات و نایەوەت شتەک لەخوانی خەی بگرەتەوە، مرۆڤی شارستانی ئەمە، هەروەها مرۆڤی کەوی، وەیلان و هەوەدا، بەجگە لە ورگ و شەهوەت بیر لەشتەکی دیکە ناکاتەوە.٣٦).

هیدایەت داوا لەمرۆڤایەتی دەکات چیتر بەنەوە هەش و بە ئاگابەنەوەو دەست بەرداری ئەو ەبازو ەچکە هەیەبن.
ئەو پەی وایە گەر نەوەیەکی پەگەیشتوو و تەگەیشتوو کە ژیانیان بە پەی یاسای سروشت دامەزراوە، جەگەی نەوەی ەابردوو نەگرەتەوە، ئەو ەگەزی مرۆڤ بە شەوەیەکی زەر شەرمەونانە لەنەو دەچەت و ناوی لەناو کوولەکەباخانە نامەنەت و بەو شەوەیە لەئاکامدا"خواردنی گەشت شارستانیەتی دەستکردی مرۆڤ بەرەو گەندەی و هەدەر دەبات .١٢٥). و مرۆڤ"یا دەبەت بچەتەوە سەر ەچکە سەرکیەکەی خەی و خواردەمەنیی سروشتی بخوات، یان مەحکومە بە لەناوچوون.٣٧).

هیدایەت پەمان دەەت"خووگرتن و ەاهاتن لەگە خواردنی گەشت بە مرۆڤ ئاسایی نییە، بەکو لادانە لە یاسای سروشت، مرۆڤ وەکو گیانلەبەرەکی میوە خەر خوەقاوە.٩٣).
"پەچەوانەی بیروباوەی خەکی ەشوکی، خواردەمەنیی ەووەک زەر بەهەزترە لەخواردنی گەشت.١٠٥). و بەئەمەش بە ئەزموونی ژیانی دکتەر واتەر هەدەن لەزاری خەیەوە لەو بارەوە باسدەکات کە دکتەر واتەر پەمان دەەت"ئاکامی تاقیکارییەکان سەبارەت بەخەم، وەکو کەسەک کەماوەیەکە لە خواردنی گەشتی ماسی، مەوماەات و پەلەوەرو تەنانەت بەرهەمەکانی پەوەندیدار بە ئاژەانەوە- بەجگە لە بەکارهەنانی ەادەیەکی کەمی شیر و کەرە و هەکە-، پارەزیم کردووە، نیشانی داوە، بە ماوەی زیاتر لە بیست و پەنج ساە تا بە ئەمە توشی هیچ جەرە ئازارو نەخەشیەک نەهاتووم.١٠٣).

هیدایەت لەوبارەوە نموونەی زەری زانستی و پزیشکی و لەژیکی و قسەو ئەزموونی زەری پزیشکەکان دەخاتەوو دەیسەلمەنەت ،کە ەووەکخەری سوودی تەندروستی زەری بە جەستەی مرۆڤ هەیە، وەک ئەوەی گەشتخەری و پەمان دەەت"زەربەی پزیشکان لە ئاکامی توەژینەوەکانیاندا سەبارەت بە خواردەمەنی، لەسەر ئەو باوەن، گەشت بە لەشی مرۆڤ پەویست نییە، بەکو هەکاری سەرهەدانی زەربەی نەخەشییە کوشندەکانی وەکو نیقرس(سووتوساری لەش)،سکچوون، ەماتیسم- نەخەشی جومگە، شەرپەنجە، دەردە باریکەو ەیخەکوەر، کرمی ەیخە، سیل، یاو ..تاد. بە ئەژماردەت.خواردنی گەشت دەبەتە هەی پیریی پەشوەختە. گەشت لە

لشدا ژهر برهم دنت و ۆخۆکان خراپ دکات و میکربی جراوجر برهم دنت. بگشتی زربی نخشییکانی کئندامی هرس، پوندیی بۆ خواردنی گشتو هیۆ. بۆ چارسرکردنی ئو نخشییانۆ پویستۆ لۆ خواردنی گشت دووری بکرت.٦٣-٦٣-٦٥-٦٦).

“بۆ ئوی ژیان بردوام بت، دبۆ ئمۆ و سبینۆ و هموو کات بخین!..لژیاندا هیچ شتک بۆادی چنیتیی هۆبژاردنی خواردمنی گرنگی نییۆ. ئگر خواردمنی نبت، بگشتی ژیان دکوتۆ مترسییو و خواردمنی کاریگری حاشاهۆنگری لسر تایبتمندیی زین و هزه جستییکانی ئمۆ هیه.١٣-١٤).

خراپکردنی نستی مرۆڤی ۆژهلاتی و ۆژئاوایی؟… زانا رزاق

سرتا پش هموو شتک چونکۆ کمۆگی ئمۆ کمۆگاکانی ۆژهلاتی لگل کمۆگانی ۆژئاوایی ،پش ئوی ئو دوو برییۆ بۆووی یکتردا بکرابانو، دبوایۆ کسانک هموو کمۆگاکانی ۆژئاوا ،ژیانیان ، سیستم و هموو شتکانی تریان بۆ ئمۆ بشویکی زانستی و استی باس کردبا، بهمان شوش ئوانیش هی ۆژهۆاتی هی ئمیان بۆ مرۆڤکان و کمۆگاکانی خیان بهمان شو باس کردبا جگۆ لوش دبوایۆ دوو کمۆگا دوو کمۆگا کۆ بۆووی یکتردا دکرنو، یان لکنزیک دبنو، دبوایۆ ئوش وایان کردبا ،بۆ ئوی سرتا ونیکی استقینی هردوولا چووبا نستی مرۆڤکانی کمۆگاکان جگۆ لوش هر بوارک و بوارانک ئو کرابایۆ.

لردا بداخو کسانک لۆ هردوو بری ۆژهلاتی و ۆژئاوایی ،پش ئوی باسی شتکان بۆ زانستی بۆ مرۆڤکانی خیان بکن، هاتوون تنیا شتانکیان باس کردوو کۆ خراپن ئوش لۆ هموو ووتاتکان هیۆ، یان بۆین زیاتر ئامرازانک و کسانک زیاتر ئو ووداوانی باس کردوو کۆ خراپبوون خشی تنیا خراپبوون

لەکەمەلگاکان نیە باشبوون و کاری باشبوونیش زەرە.
بە نموونە:

لە میدیا و ئامرازەکانی تری ەاگەیاندن تەقینەوە و کاری تیرەری بە ەەژئاوایەکان باس کراوە ،کاتەکیش کەسەکی عەرەب ڤیدیەیەکی کەمیدی دەکات جانتایەک فەدەداتە ناو مرەڤانەک ، ئەوان ەادەکەن ؟!
بەچی؟
چونکە لە نەستی ئەوان ئەوە هەیە کە زیاتر ئەوانەن کاری تیرەری دەکەن یانی وا وەنەیان بە کراوەو چەتە نەستیان یان بەشەوەیەکی ەوونتر بلەم بینیویانە .

مرەڤەکانی هەردوولا یان کەسانەکیان، پەش ئەوەی بەەووی وولاتانی تر و شتەکانی ئەواندا ئاشناببەن و لەشیان تەبگەن ئەوا سەرەتا بە ئەوەی بەدواداچوون بە ئەسل و ەاستی شتەکاندا بکەن و وەنەیەکی خراپی ئەوانمان چووتە نەستتمان ئەمەش بەهەی ئەوەی کە کەسانەکی ئەمە ئەو شتە خراپەیان باس کردووە یانی لەناو هەموو شتەکانی تر ، ژیان و سیستەمی حوکمەانی ئەوان تەنیا ئەوەیان باس کردووە، بەیەش هەم ئەوان هەم ئەمەش هەلەبووین نابا واکرابایە.

ئیدی خەی دەکرەت بوترەت هەمان شەوە کاتەک تە بوارەک دەبەیتە پەشەوە ، سود لەشتی وولاتە پەشکەوتوو و ەەژئاواییەکان وەردەگری، دەبە وا بکەین کە زەمینەسازی و تەگەیشتنەکی باش بە ئەو بوارە هەبە، ئەگەر نا تا ماوەیەکی زەر لەجیاتی سودی هەبە زیانەکی زەری دەبە هەروەک ئەستا دەبینین ، ئەمەش هەیەکی ئەوەیە ، دواتر زەرەک لەوانەی ئەو کارە هونەری و شتەکانی تریش دەکەن، خەیان بەخەیان بەخراپە لەکارە تەگەیشتوون یانی وا دەزانن کارەکەیان ئاوایە ، خەلکانەکیش وا دەزانە کارەیان ئاوایە .

لەکەتاییەکەشدا پ نەستی مرەڤەکانی هەردوولاو کەمەلگاکانی پەویستی بە چاکبوونە ،چاکبوونیش هەروەک نووسینەکەدا ووتم دەبە سەرەتا مرەڤەکانی وولاتەکان و کەمەلگاکان ئاشنای یەکتربن، دواتر کاری تر بکرەت .